

Parlamentarizmden Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemine: Quo Vadis, Sözlü Soru?*

From Parliamentarism to Presidential Regime alla Turca: Quo Vadis, Oral Question?***

Seda ÖZKAN***

ÖZ

Başkanlık rejimlerinden esinlenen Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçişle birlikte anayasal şekillenmenin amacı doğrultusunda parlamentonun gücü ve parlamenter muhalefetin etkililiği azalmıştır. Çünkü Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi parlamenter denetim araçlarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bunların en dikkat çekici olanı sözlü sorunun kaldırılmasıdır. Bu makale Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve parlamenter muhalefetin Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde sözlü soruya gereksinimi olup olmadığını parlamentarizmdeki sözlü soru deneyimiyle karşılaştırarak panoramik yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi, Parlamenter denetim araçları, Parlamenter muhalefet, Sözlü soru.

ABSTRACT

By the transition of presidential regime alla Turca inspired by the presidential regimes parliament's power and parliamentary opposition's effectiveness has decrease by the purpose of constitutional planning. Because significant changes were made to the means for legislative scrutiny as a result of the presidential regime alla Turca. The most remarkable change is the abolition of oral question. This article aims to examine with panoramic approach whether there is the requirement for oral question in presidential regime alla Turca for the Grand National Assembly of Turkey and parliamentary opposition by comparison with the experience of oral question in parliamentarism.

Keywords: Presidential regime alla Turca, Parliamentary oversight tools, Parliamentary opposition, Oral question.

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora programı kapsamında hazırlanan "Etkili Parlamenter Muhalefetin Anayasal Esasları" başlıklı tezden üretilmiştir.

** "Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi" şeklindeki adlandırmanın, bir siyasal rejim türü olarak sınıflandırılması bakımından literatürde doğrudan karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle, İngilizceye "presidential regime" olarak çevrilebilecek bu adlandırmanın karşıladığı siyasal rejim türünün, başkanlık rejiminin prototipine uzak düştüğüne dikkat çekilmek istendiğinden başlıkta "Presidential regime alla Turca" adlandırmasına başvurulmuştur. İtalyanca "alla Turca" deyimini, "Türk usulü" anlamında kullanılmaktadır. Çalışmada "rejim" kavramı yeğlenmiş de "Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi" adlandırması - resmî olarak böyle kullanıldığından - uyarlanmamıştır.

*** Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı, sedaozkan@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7157-7881.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Seda ÖZKAN

E-posta/E-mail: sedaozkan@trakya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 11.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 06.06.2023

GİRİŞ

Türkiye’de yeni bir siyasi rejiminin uygulama bulacağına ilişkin eğilim 2014 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle başlamış¹ ve “fiilî durumu hukuki duruma uydurmak” iddiasıyla 2017 yılında Anayasa değişikliğine gidilmiştir². 2017 yılındaki Anayasa değişikliğiyle birlikte parlamentonun denetim araçları nicel ve nitel olarak gerilemiştir. Çünkü hem denetim araçları sayıca azalmış hem de denetim mekanizmasında kalmaya devam edenlerin kullanımına başvurulması veya etkililikle işletilebilmesi zorlaşmıştır. Parlamenter rejimden Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine geçilmesiyle birlikte parlamento, parlamenter rejimin karakteristik denetim araçlarından gensoruyu yitirmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemi, başkanlık rejimini model aldığından³ gensoru aracının yitirilmesi beklenebilir olmakla birlikte soru aracının türlerinden biri olan sözlü soru da – aynı gerekçeye dayandırılarak-⁴ kaldırılmıştır.

Başkanlık rejiminin prototipi olan Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) soru aracı bulunmamaktadır ancak orada soru aracının yokluğunun hissedildiğinden söz etmek neredeyse güçtür denilebilir çünkü yasama organı olan Kongrenin sahip olduğu araçlar, yasama-yürütme ilişkisi bakımından denetim ve denge (checks and balances) mekanizmasını⁵ işlevci kılacak nitelikte ve işleyiştir. Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin tipik bir başkanlık rejimi olmadığı, özellikle ABD’deki denetim ve denge (checks and balances) mekanizmasını yeterince sağlayamadığı da göz önünde tutulduğunda⁶ sözlü soruya gereksinim olmadığını söylemek ABD’ye nispeten mümkün gözükmemektedir.

Sözlü biçimde cevaplandırılması nedeniyle nitelik olarak yürütmenin yasama tarafından sorgulanmasına daha elverişli olan sözlü sorunun yokluğunun Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminin ilk yasama döneminde deneyimlenmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) parlamenter muhalefetin etkinliği ve bu doğrultuda etkililiği için sözlü soru aracına olan gereksinimin sürdüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim bu yasama döneminde yalnız yazılı soru aracı işletilebilir olmasına karşın parlamenterlerin soru aracına başvurmaya dönük ilgilerinde düşüş gözlemlendiğini söylemek güçtür. Hatta bu ilgi tersine yükselmiştir ancak bu durum sözlü sorunun yerinin doldurulabileceği

- 1 2014 yılında Cumhurbaşkanının ilk defa halk tarafından seçilmesine olanak sağlayan Anayasa değişikliği, 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 5678, Kabul Tarihi: 31.05.2007, RG 16.06.2007/26554.
- 2 Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Tutanak Dergisi, Dönem: 26, Cilt: 1, Yasama Yılı: 2, 29 Aralık 2016, T: 9, O: 2, 107.
- 3 Hakan Göktepe, ‘Yıldırım: Başkanlık sistemi teklifimizi Meclis’e sunacağız’ *Sputnik Türkiye* (İstanbul, 12 Ekim 2016) <<https://sputniknews.com.tr/20161012/yildirim-pkk-102.525.2193.html>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.
- 4 Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı İzmir Milletvekili Binali Yıldırım ve Grup Başkanvekilleri Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş, Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı, Aksaray Milletvekili İlknur İnceöz, Çanakkale Milletvekili Bülent Turan ve İstanbul Milletvekili Mehmet Muş ile 310 Milletvekilinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 447.
- 5 Fren ve denge mekanizması olarak da bilinmektedir.
- 6 İpek Özbey, ‘Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, Sultanizmde hesap verilmez’ *Cumhuriyet* (İstanbul, 1 Kasım 2021) <<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/prof-dr-ersin-kalaycioglu-sultanizmde-hesap-verilmez-1881068>> Erişim Tarihi 10 Nisan 2023.

anlamına gelmemektedir. Çünkü bu yasama döneminde her ne kadar soru önergesi sayıca artmışsa da bu önergelerin cevaplanmama durumu da parlamenter rejimdeki yasama dönemlerini geride bırakmıştır⁷. Bu durum yazılı sorunun nicel olarak işletilebilir gözükmeye ancak nitel olarak işlevinin aşındırıldığına işaret etmektedir. İktidarın denetim araçlarını işlevsizleştirme sakıncası olasıdır ki bu olasılığa istinaden teoride ve pratikte muhalefet tarafından layıkıyla işletilebilir bir sözlü soru aracına, siyasi rejimin Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi veya parlamenter rejim olduğuna bakılmaksızın gereksinim doğmaktadır⁸.

Bu nedenle çalışmada, retrospektif bir yaklaşımla 1982 Anayasası döneminde sözlü sorunun işletilmesinden edinilen deneyime; prospektif bir yaklaşımla da sözlü sorunun parlamenter denetime tekrar dönmesi gereksinimine yönelik bir panorama sunulacaktır⁹.

I. PARLAMENTER DENETİM ARACI OLARAK SORU

Cevaplandırılma biçimlerine göre sözlü ve yazılı olarak iki türü bulunan soru; yürütmenin faaliyetleri hakkında bilgi edinerek onu denetlemeyi ve bu denetimi gerektiğinde onu güç duruma düşürerek de gerçekleştirmeyi amaçlayan bir parlamenter denetim aracıdır. Her ne kadar parlamenter denetim araçları teoride parlamentoya özgülenmişse de pratikte bu araçlara ağırlıklı olarak başvuranlar parlamentonun muhalif kesimidir ki bu bakımdan soru, ulusal çıkarları ilgilendiren konuları ele almada hükümetin kapasitesinin muhalif parlamenterlerce sınanmasına olanak tanımaktadır¹⁰.

Soru, başlı başına bir denetim aracı olmanın yanı sıra diğer denetim araçlarının işletilebilmesine de yol açmaktadır, nitekim denetimin konusu olan yürütmenin faaliyetlerinin denetlenebilmesi ancak bu faaliyetleri yerine getiren iktidar öznelerinden bilgi edinilmesiyle başlayacaktır. Bu doğrultuda soru yoluyla elde edilen bilgi, diğer parlamenter denetim araçlarının kullanımına da kapı aralayabilecektir ki bu bakımdan sorunun hem bilgi edinme hem denetleme şeklinde iki yönlü bir işlevi olduğu kaydedilmelidir. Denetim sürecinin, öncelikle denetleyenin denetlenenden bilgi edinmesiyle başlayacağı şüphesizdir¹¹.

7 27'nci Yasama Döneminin yaklaşık olarak ilk beş yasama yılına karşılık gelen sürede işleme alınan yazılı soru önergeleri – yasama dönemi tamamlanmadan dahi – geçmiş dönemlere kıyasla dramatik biçimde yükselmiş olmasına karşın süresi içinde cevaplanan soru sayısı – sayıca yakın yasama dönemleriyle karşılaştırıldığında – oranca azalmıştır; – önerge tarihi itibarıyla – işleme alınan soru önergelerinin yarısından fazlası süresi geçtikten sonra cevaplanmış, üçte biri ise cevaplanmamıştır. İstanbul Milletvekili İbrahim Özden Kaboğlu'nun, çeşitli denetim önergelerine dair verilere ilişkin yazılı soru önergesi, Dönemi ve Yasama Yılı: 27/5, Esas Numarası: 7/66996, Başkanlığa Geliş Tarihi: 21/06/2022.

8 İbrahim Kaboğlu, 'Meclis Hükümeti'nden Hükümet'siz Meclis'e' *Birgün* (İstanbul, 4 Ekim 2018) <<https://www.birgun.net/makale/meclis-hukumeti-nden-hukumet-siz-meclis-e-232407>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.

9 Bu çalışmada konunun tüm yönleriyle ayrıntılandırılarak tüketilmesi değil konu hakkında panorama (genel görünüm) sunulması amaçlanmıştır.

10 Hironori Yamamoto, *Tools for parliamentary oversight: A comparative study of 88 national parliaments* (Inter-Parliamentary Union 2007) 49.

11 Parlamentolar gerektiğinde yürütme organından bilgi almak yerine yasama organı olarak doğrudan da bilgi edinebilmektedir.

Sorunun yürütmeyi denetleme işlevinin bulunmadığını veya diğer parlamenter denetim araçlarına nispeten bu işlevinin görece daha sınırlı olduğunu söylemek, sorunun hükümetin siyasi sorumluluğuna doğrudan yol açmıyor oluşuna¹² dayandırılmaktadır. Bununla birlikte soru, hükümetin sürdürdüğü siyasete veya gerçekleştirdiği icraatlara kamuoyunun ilgisini yönlendirmek amacıyla iktidar kesimi tarafından da kullanılabilir bir araçtır¹³ ve hatta muhalefet kesimince yöneltilen bir soru iktidarın propagandasına yol açabilecek bir cevapla karşılaşabilecektir¹⁴. Bu durum, her ne kadar muhalefetin aleyhine gözüke de aslında sorunun, iktidarın propagandasına yol açabilecek bir cevapla karşılaşma olasılığında dahi muhalefetin hesap sorma ve iktidarın hesap verme görevini yerine getirmesine olanak tanıdığını göstermektedir. Çünkü soru, muhatabı tarafından cevaplandırıldığında, muhatabının ilgili konudaki faaliyetinin usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını denetlemiş olmaktadır. Başka bir deyişle, sorunun cevaplandırılmasıyla soru muhatabı olan iktidar temsilcisi nezdinde iktidar hesap vermiş olacağından soru, denetim işlevini yerine getirmiş olacaktır¹⁵.

Nitekim siyaset bilimciler Manuel Sánchez de Dios ve Matti Wiberg, soruya yönelik tipik yaklaşımı eleştirmektedir ki bu eleştiriye göre, soruya ilişkin siyasi dinamikler göz ardı edilmektedir. Sánchez de Dios ve Wiberg soruyu parlamenter denetim aracı olarak görmekte ve soru aracına başvurmayı “seçilmiş temsilcilerin yürütmeyi kontrol etmeye/takip etmeye/gözetlemeye/izlemeye çalıştığı bir oyun” olarak tanımlamaktadırlar¹⁶. Bu bakımdan soru, yalnız bir bilgilendirme aracı olmaktan çok daha fazlasını yapısında barındırmaktadır.

Sorunun öneminin kavranabilmesi için denetim araçlarına yaklaşımın ölçütü belirlenmelidir. Dubrow, denetim araçlarını işlevlerine göre gruplandırırken siyaset bilimci Michael L. Mezey’e atıfla “hayati mesele; yasama organının yürütmenin davranışlarını kısıtlama kapasitesinin derecesidir” kuralını gözetmektedir. Buradan hareketle Dubrow “hükümeti hesap vermeye zorlayanlar” ve “hükümeti sorumlu tutanlar/hükümetten hesap soranlar” olarak iki ayrı grupta hükümeti kısıtlama araçlarını incelemektedir. Bu gruplandırmada Dubrow soruyu birinci grupta, gensoruyu¹⁷ ise ikinci grupta kabul etmektedir¹⁸. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki hükümetin sorumluluğuna yol açmak bakımından soru ve gensorunun işletilmesiyle varılan sonuç birbirinden farklıdır ancak bu farklılık anılan araçların hükümetin sorumluluğuna yol açıp açmadığı yönünden değil bu

12 Didem Yılmaz, *Bir Denge Unsuru Olarak Anayasal Muhalefetin Parlamento İçindeki İktidarı* (Yetkin 2016) 183.

13 ibid 183.

14 Yasushi Hazama, Ömer Faruk Gençkaya and Selma Gençkaya, ‘Parliamentary Questions in Turkey’ (2017) 13(4) *The Journal of Legislative Studies* 539, 540. Klaus von Beyme, *Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789-1999* (1st edn, Macmillan 2000) 82.

15 Riccardo Pelizzo and Frederick Stapenhurst ‘Government Accountability and Legislative Oversight’ (1st edn, Routledge 2014) 1-6.

16 Manuel Sánchez de Dios and Matti Wiberg, ‘Questioning in European Parliaments’ in Shane Martin and Oliver Rozenberg (eds), *The Roles and Function of Parliamentary Questions* (1st edn, Routledge 2012) 96.

17 Gensoru (interpellation) ile güvensizlik oylaması/gensoru önergesi (vote of no confidence/censure motion) esasta iki farklı denetim aracıysa da bazı parlamentoların uygulamalarında bu araçlar birleşebilmektedir. Nitekim 2017 Anayasa değişikliğiyle mülga gensoru da her iki aracı bünyesinde birleştirmiş olduğundan Dubrow’un nitelendirmesine uymaktadır. Bu nedenle yukarıda güvensizlik oylaması/gensoru önergesi yerine gensoru denilmesi tercih edilmiştir.

18 Geoff Dubrow, ‘Chapter Two: Systems Of Governance And Parliamentary Accountability’ in *Parliamentary Accountability and Good Governance: A Parliamentarian’s Handbook* (Parliamentary Centre/World Bank Institute 2002) 24.

sorumluluğa doğrudan mı yoksa dolaylı mı yol açtığı yönündendir. Hükümeti sorumlu tutmak/hükümetten hesap sormak bakımından gensoru, hükümetin sorumluluğuna doğrudan yol açmakta iken hükümeti hesap vermeye zorlamanın yanı sıra gensoruya giden süreci de hazırlayabileceğinden soru da hükümetin sorumluluğuna dolaylı olarak yol açmaktadır.

Bu durumda şunu vurgulamak gerekmektedir; sonuçları birbirinden farklı olmakla birlikte soru da gensoru da hükümetin sorumluluğuna yol açmak bakımından doğrudan ve dolaylı olmalarına bakılmaksızın muhalefetin iktidardan hesap sormasını, iktidarın muhalefete hesap vermesini sağladığından hükümeti sorumlu kılan birer denetim aracıdır. Bu bahsi kapatıp yeniden soruya dönmeden önce şuna da değinmek gerekmektedir. Dubrow'un bu gruplandırması teoride değerli bir tespit olmakla birlikte denetim araçlarının asıl işlevinin pratikte anlam kazanacağı unutulmamalıdır. Çünkü denetim araçların teorik ve pratik görünüşleri her zaman örtüşmeyebilecektir. Yine soru ve gensoru karşılaştırmasıyla anlatmak gerekirse, muhalefetin sonuca ulaşacak şekilde gensoru aracını işletebilmesi parlamento çoğunluğunu elinde tutan iktidar karşısında nicel olarak beklenen değildir ve bu nedenle bu aracı kullanarak hükümetten hesap sorulamaz. Oysa muhalefetteki her parlamenter tarafından kolaylıkla işletilecek soru aracıyla hükümetin hesap vermeye zorlanması daha olasıdır. Böylelikle parlamentodaki nicel üstünlük karşısında muhalefet gensoru aracıyla hükümeti düşürememişse de soruyu olabildiğince etkili kullanarak hükümetin aksayan siyasetine seçmenin dikkatini çekecek ve iktidar olma hedefine ulaşmak için gelecek seçimlere yönelik kazanımlar elde edebilecektir. Dolayısıyla denetim araçların her birinin varoluş amacının temelinde iktidarı denetlemek olduğu, denetim araçlarına yönelik yaklaşımlarda bir ölçüt olarak akılda tutulmalıdır.

İktidarı denetleme araçlarının her birinin kendine özgü yönleri olmakla birlikte soruyu diğer araçlardan öne çıkaran en önemli özellik, bireysel¹⁹ kullanılabilen bir denetim aracı olmasıdır. Başka bir deyişle, parlamenter, soru aracını kullanırken başka herhangi bir parlamenterini ikna ederek onunla ortaklaşmak çabasına girmek zorunda kalmayacaktır. Bu da sorunun, bireysel muhalefet etkinliğinde parlamenterin başvuracağı başat araç olmasını mümkün kılmaktadır.

Muhalefetin soru yoluyla hesap sorması karşısında susma hakkı olmaksızın²⁰ kaçınılmaz olarak hesap vermesi gereken iktidar, sorunun kolaylıkla işletilebilir bir denetim aracı olmasından çekinecek ve her zaman denetlenmeye hazır olacaktır. Bu hazır olma hâli, hükümeti, elinde tuttuğu iktidar gücüne kapılarak görevini kötüye kullanmaktan veya savsaklamaktan da imtina ettirecektir.²¹ Böylelikle muhalefet soruya başvurarak hükümeti gerektiğinde uyarabilmekte²² ve hatta kimi zaman soru muhatabı nezdinde güç durumda bırakabilmektedir²³. Muhalif parlamenter bazen cevabını bildiği soruları da sorabilir ki burada amaç soru muhatabının soruyu cevaplandırmaktan kaçınacağını kamuoyuna göstermek veya soru muhatabı soruyu cevaplandırmaktan kaçınmasa dahi

19 Yamamoto, seksen parlamentoda yazılı sorunun bireysel kullanıldığını; beş parlamentoda ise (Avusturya, Çin, Kosta Rika, Letonya, Litvanya) kolektif kullanıldığı tespit etmiştir. Yamamoto (n 10) 55.

20 Yılmaz (n 12) 183.

21 Hazama, Gençkaya and Gençkaya (n 14) 540.

22 İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları – Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu* (Mars 1965) 331.

23 Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* (4. Bası, Fakülteler Matbaası 1980) 357; Fahri Bakırcı, *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi (Denetimden Kaçış)* (Lykeion 2021) 412.

sorunun sorulmasına dayanak olan savı, ilgisinin beyanıyla desteklemektir. Salt bilgi edinmekten ziyade iktidarı denetlemeyi amaçlayan bu tür sorular, sorunun muhalefet tarafından başvuru bir denetim aracı olduğunu göstermektedir.

Sorunun tarafları görünürde soru sahibi ve soru muhatabı olmakla birlikte aslında soru sahibinin nezdinde parlamento ve kamuoyu²⁴; soru muhatabının nezdinde ise hükümet – sorunun doğrudan tarafları olmasalar da – soru yoluyla gerçekleşen denetim faaliyetine dâhil olmaktadır. Muhalif parlamenter soruya başvurarak hükümetin belli bir konuda yürüttüğü siyaseti sınavabilmektedir²⁵ ki soru sahibi bu yolla hükümetle birlikte kamuoyuna ve basına da mesaj vermeyi amaçlamaktadır. Muhalif parlamenter soru aracıyla kamuoyuna mesaj verdiği kadar kamuoyunun sorunlarını ve beklentilerini de parlamentoya taşımakta ve hükümete iletmektedir ki bu iletim sağlanırken aslında hükümetin siyasetindeki eksiklikler de ortaya konulmuş olmaktadır. Ayrıca muhalif parlamenter bazen gün ışığına kavuşturmak istediği örtük veya yarı örtük meseleleri de muhatabına soru yönelterek açığa çıkarıp kamuoyuna ifşa etmeyi amaçlayabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak soru aracı – özellikle de hükümetin yürüttüğü siyaseti sorgulayan sorular – seçmenlerin/yurttaşların seçim dönemi dışında da muhalefet eliyle iktidarı denetlemesini mümkün kılmaktadır²⁶.

Sorunun yukarıda sayılan nitelikleri, sözlü ve yazılı türlerinin her ikisi için de geçerli olmakla birlikte sözlü soruda soru sahibi ile soru muhatabının yüz yüze gelebilmesi ve sorunun sorulur sorulmaz cevap bulabilmesi; başka bir deyişle, soru ile cevabın aynı mekânda ve aynı zaman diliminde mevcut olması nedeniyle denetime ve muhalefet etme edimine elverişlilik bakımından sözlü soru yazılı soruya nispeten daha önde gelmektedir. Bu durum sözlü sorunun muhalefetçe de daha çok tercih edilebilir olmasına olanak tanımaktadır.

II. PARLAMENTER DENETİM UYGULAMALARINDA SÖZLÜ SORUNUN YERİ

Sözlü soru, soru sahibi ve muhatabı arasında, dolayısıyla muhalefet ve iktidar arasında diyalog²⁷ sağlamaya elverişli bir denetim aracıdır. Sözlü sorunun doğasında olan bu diyalogun sonunda, doğrudan sorumluluk doğurabilecek bir görüşme veya oylama gerçekleştirilmemesi eleştirilmektedir.²⁸ Kısmen de olsa sözlü soruya yöneltilen bu eleştiriyi gideren uygulamaya Birleşik Krallık'ta rastlanmaktadır. Birleşik Krallık'taki *Question Time*²⁹ uygulamasında haftanın ilk dört

24 Yamamoto (n 10) 49.

25 ibid 49.

26 Nükhet Yılmaz Turgut, *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye* (2. Bası, İmaj 2014) 58.

27 Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş* (3. Bası, İmge 2011) 294; Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (17. Bası, Beta 2018) 326; Yılmaz (n 12) 184; Mahmut Bülbül, 'TBMM'nin Bilgi Edinme Yollarından Sözlü Soru Önergelerinin Cevaplandırılması' (2006) (3) Yasama Dergisi 5, 6; Erdal Abdulkakımoğulları, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hükümet Üzerindeki Denetim Araçlarından Soru' (2008) (72) e-akademi (Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi) <<http://www.e-akademi.org/makaleler/SORU%20SON.pdf>> Erişim Tarihi 16 Mart 2023; Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* (Say 1982) 387.

28 Soysal (27) 294; Tanör ve Yüzbaşıoğlu (n 27) 326; Tanilli (27) 387.

29 UK Parliament, 'Question Time' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/questions/>> Erişim Tarihi 8 Şubat 2023.

günü her gün bir saatlik zaman dilimi Avam Kamarası gündeminde ayrıntılı biçimde düzenlenerek parlamenterlerce bakanlara sorulacak belli konularda (*Topical Questions*)³⁰ ve acil/acele (*Urgent Questions*)³¹ sorulara ayrılmıştır³². Birleşik Krallık'ta sözlü soru hem soru muhatabından (bakanlardan/bakan nezdinde hükümetten) bilgi edinme hem de soru muhatabını (bakanı/bakan nezdinde hükümeti) – yerine göre güç durumda bırakma yoluna da başvurarak – faaliyete geçirmek için baskıda bulunma amaçlarıyla kullanılmaktadır³³. Bu uygulamada – soru sahibi ve muhatabı arasındaki diyalog sonunda doğrudan sorumluluk doğurabilecek bir görüşme veya oylama gerçekleşmemekteyse de³⁴ soru sahibine, sorunun cevaplandırılmasından sonra kullanabileceği tamamlayıcı soru (*Supplementary Questions*)³⁵ sorma yetkisi tanınmıştır.³⁶ Böylece cevaptan tatmin olmayan soru sahibi, tamamlayıcı soruya başvurabilecektir. Bununla birlikte tamamlayıcı soru sorma yetkisi özellikle muhalefetin, soru muhatabını beklenmedik sorularla güç durumda bırakarak onun nezdinde hükümeti sınamasına ve seçmenin teveccühünü de kazanmasına hizmet etmektedir³⁷. Birleşik Krallık'taki soru zamanının öne çıkan diğer yönü ise sorunun, Avam Kamarasında görüşülebilmesinin parlamento başkanından talep edilebiliyor oluşudur³⁸. Uygulamanın bu yönü soruyu parlamenter bir tartışmaya dönüştürmektedir. Uygulamanın bir başka yönü de sorunun hangi gün cevaplandırılacağını soru sahibinin belirlemesidir ki bu belirlemeyle sorunun güncelliğini yitirmesi ve kamuoyunun ilgisini kaybetmesi önlenmiş olmaktadır³⁹. Bu belirlemenin soru sahibine ait olması, parlamentonun ve kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesini ve ulusal çıkarları ilgilendiren konuları ele almada hükümetin kapasitesinin muhalif parlamenterlerce sınanmasını sağlamaktadır⁴⁰. Uygulamanın bir diğer yönü de sözlü sorunun iki alt türünden biri yoluyla muhalefet liderinin⁴¹ ve Başbakanın karşı karşıya gelmesinin sağlanmasıdır. Daha açık bir anlatımla,

30 UK Parliament, 'MPs' Guide to Procedure – Topical Questions' <<https://guidetoprocedure.parliament.uk/collections/RgtqulRV/oral-questions>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.

31 UK Parliament, 'Urgent Questions' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/urgent-questions/>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.

32 UK Parliament, 'MPs' Guide to Procedure – Urgent Questions' <<https://guidetoprocedure.parliament.uk/collections/Wtb12urb/urgent-questions>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023; Fatih Kara, 'Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine' (2012) (21) Yasama Dergisi 7, 40.

33 Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *İngiltere Avam Kamarasında Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019) 43.

34 Bakırcı, *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi (Denetimden Kaçış)* (n 23) 412.

35 UK Parliament, 'Supplementary Questions' <<https://www.parliament.uk/site-information/glossary/supplementary-questions/>> Erişim Tarihi 5 Nisan 2023.

36 UK Parliament, 'MPs' Guide to Procedure – Oral questions' <<https://guidetoprocedure.parliament.uk/collections/RgtqulRV/oral-questions>> Erişim Tarihi 13 Nisan 2022; Turgut (26) 58-59; Yılmaz (n 12) 184.

37 Turgut (n 26) 59.

38 ibid 59; Yılmaz (n 12) 184; Bakırcı, *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi (Denetimden Kaçış)* (n 23) 142.

39 Turgut (n 26) 58.

40 Yamamoto (n 10) 49.

41 Anamuhalefet partisi lideri kastedilmektedir. Birleşik Krallık'ta iki partili sistem görüldüğünden – ki bu kavram siyaseti yönlendiren iki baskın partinin varlığını ifade etmektedir – muhalefet lideri (The Leader of the Opposition) denilmesi yetmektedir. Birleşik Krallık uygulamasında anamuhalefet partisinin öne çıkması, onun resmî muhalefet olmasından ileri gelmektedir çünkü Majestelerinin Hükümeti (Her/His Majesty's Government: The Cabinet) karşısında Majestelerinin Muhalefeti (Her/His Majesty's Official Opposition: The Shadow Cabinet) bulunmaktadır. Allen Potter 'Great Britain: Opposition with a capital 'O'' in Robert A. Dahl (ed), *Political Oppositions in Western Democracies* (3rd

sözlü soru hem bakanlara hem de Başbakan'a soru sorulmasını sağlayan bir denetim aracı olmakla birlikte Birleşik Krallık uygulamasında Başbakan'a sorulacak sorular için parlamento gündeminde ayrı bir zaman dilimi düzenli olarak ayrılmakta ve bu zaman diliminde parlamenterler ve muhalefet lideri yalnız Başbakan'a soru yöneltmektedir; başka bir deyişle, bu zaman diliminde parlamenterler ve muhalefet lideri soru sahibi iken Başbakan da soru muhatabı olmaktadır. Uygulamanın bu yönü *Prime Minister's Question Time* olarak adlandırılıyor olup bu zaman diliminde yalnız muhalefet liderine, diğer parlamenterlere nispeten Başbakan'a daha fazla ek soru sorma hakkının tanınması, onun bulunduğu makama özgülenmiş bir durumdur. Başta muhalefet lideri olmak üzere parlamenterler, 1997 yılına kadar salı ve perşembe günleri yarım saatlik süre boyunca Başbakan'a soru sorabiliyorken 1997 yılından itibaren bu süre varlığını korumakla birlikte gün sayısı düşmüş ve yalnız çarşamba günleri 12.00-12.30 arasındaki yarım saatlik süre boyunca Başbakan'a soru sorulmasına başlanmıştır. Hâlihazırda parlamento gündeminde gün ve süre yönünden son şeklini koruyan bu zaman diliminde muhalefet lideri, Başbakan'a ek olarak altı soru sormakta, muhalefet lideri ve Başbakan arasındaki bu diyalog televizyondan canlı yayınlanmaktadır⁴².

Diğer Batı Avrupa parlamentolarında da⁴³ sözlü soruya, parlamento gündemlerinde düzenli olarak ayrılan bir zaman dilimi söz konusudur⁴⁴. Bunlardan Almanya uygulamasında⁴⁵, haftalık oturmelerde doksan dakikayı geçmeyen bir süre sözlü soru oturumu olarak parlamento gündeminde ayrılmaktadır⁴⁶. Önceleri yalnız soru sahibine tanınan tamamlayıcı soru sorma hakkı daha sonra parlamento başkanının soru saatinin usulüne uygun işleyişinin bozulmayacağına kanaat getirmesi hâlinde tüm parlamenterlere tanınmıştır⁴⁷ ki böylece soru sahibi ve muhatabı arasındaki diyalog ortamı tartışma ortamına evrilebilmeye elverişli duruma gelmiştir.

Parlamento gündeminde sözlü sorulara düzenli olarak zaman ayrılan bir başka uygulamayla Avusturya'da karşılaşılmaktadır. *Önemli Konu* görüşülen birleşimler dışında her birleşimin başında

edn, Yale University Press 1968) 13-14. Muhalefete bu tür bir kurumsal kimlik kazandırılmasının somutlaştırılması, 1937 yılında Birleşik Krallık parlamentosunca çıkarılarak hükümet ve muhalefet liderlerini resmî anlamda tanıyan ve her iki lidere de maaş bağlanmasını sağlayan "The Ministers of the Crown Act" yasasıyla gerçekleşmiştir. Dean E. McHenry, 'Formal Recognition of the Leader of the Opposition in Parliaments of the British Commonwealth' (1954) 69 (3) *Political Science Quarterly* 438, 439-440; G. H. L. Le May, *British Government 1914-1963: Select Documents, Reprinted with minor corrections* (Methuen 1964) 74-75. Ancak iki partili sistem parlamentoda başka muhalefet partileri olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Birleşik Krallık uygulamasında anamuhalefet liderine tanınan altı ek soru sorma hakkının yanı sıra en büyük ikinci muhalefet partisinin liderine (the leader of the second-largest opposition party) de iki ek soru sorma hakkı tanınmıştır. UK Parliament, 'Question Time' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/questions/>> Erişim Tarihi 21 Mart 2023.

42 Yılmaz (n 12) 184; UK Parliament, 'Question Time' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/questions/>> (21 Mart 2023).

43 Abdulkakimoğulları (n 27) 4.

44 Yamamoto (n 10) 49.

45 Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Almanya Parlamentosunda Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019) 42-43.

46 German Bundestag Public Relations Division, 'Rules of Procedure of the German Bundestag and Rules of Procedure of the Mediation Committee' (Deutscher Bundestag 2022) 112-113.

47 Ergun Özbudun, *Parlamenter Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1962) 40; German Bundestag Public Relations Division, 'Rules of Procedure of the German Bundestag and Rules of Procedure of the Mediation Committee' (Deutscher Bundestag 2022) 112-113.

sorulara belli bir zaman dilimi ayrılmakta ve soruların cevaplandırılması için gerektiğinde özel birleşimler de konulabilmektedir. *Soru Zamanı* sırasında parlamenterler bireysel⁴⁸ olarak kısa sorular sorabilmekte; soru sahibine ve muhatabına sorunun sorulması ve cevaplandırılması için belli süreler tanınmakta; cevabın akabinde – sırasıyla – soru sahibi ve diğer parlamenterler – yine belli sürelerle tabi olarak – tamamlayıcı soru sorma hakkını kullanmaktadır⁴⁹.

Fransa uygulamasında ise, haftanın en az bir oturumunda parlamenterlerin sorularına ve hükümetin cevaplarına öncelik verilmektedir. Parlamento haftalık gündeminde salı ve perşembe sabah oturumlarında görüşmesiz/müzakeresiz sözlü sorular ele alınmakta; her bir oturumda soru sahibi parlamenterlere ve soru muhatabı bakanlara cevap ve karşı cevap için belirli süreler ayrılmaktadır⁵⁰. Parlamento gündemini belirlemekle görevli olan Başkanlar Konseyi haftalık soruların yarısını muhalefetten gelen sorulara ayırmak zorundadır⁵¹; başka bir deyişle, sorular iktidar ve muhalefet arasında ikiye bölünmektedir. Bununla birlikte ilk soruları sorma hakkı daima muhalefetteki parlamenterlere aittir. Bu da muhalefetteki parlamenterlerin denetim araçlarından daha fazla yararlanması açısından önemlidir. Fransa uygulamasında görüşmesiz/müzakeresiz soruların yanı sıra hükümete sorular da mevcuttur. Bu sorulara ayrılan oturumların öncesinde hükümete yalnız soru sahipleri bildirilmekte, sorular bildirilmemektedir. Spontane soruların sorulmasıyla ilerleyen bu oturumlarda hükümet eksiksiz bulunmakta, soru sahipleri herhangi bir içerik/konu sınırlamasına tabii olmadan sorular sorabilmekte ve bu oturumlar canlı olarak yayınlanmaktadır. Bu sorulara, haftalık gündemde salı ve çarşamba öğleden sonra oturumlarında birer saatlik zaman dilimi düzenli olarak ayrılmakta; parlamentonun belirli bir gündemle olağanüstü toplanması durumunda dahi haftalık gündemde bir saatlik zaman dilimi yine bu sorular için bırakılmaktadır. Bu soruların oturumlarında da soru sahibine ve soru muhatabına soru ve cevap için belirli süreler ayrılmakta; sorular muhalefet ve iktidar arasında eşit paylaşılmasına; ilk soru muhalefetten gelmekte olup onu takip eden soru iktidardan, bir sonraki soru yine muhalefetten, hemen sonra olan soru yine iktidardan gelmekte ve bu şekildeki döngüyle oturum devam edip tamamlanmaktadır⁵².

Parlamentoların çoğunluğunda rastlanan sözlü soruya özgülenmiş zaman dilimi⁵³ – parlamenter uygulamalar arasında bazı nüanslar olmakla birlikte – bir anlamda soru zamanı değil sorgu zamanı olmaktadır çünkü bu zaman diliminde muhalefet iktidardan hesap sormakta, iktidar da muhalefete hesap vermektedir. Tunaya soru zamanının bu yönünü öne çıkararak onu cevap zamanı⁵⁴ olarak adlandırmayı yeğlemiştir. Sözlü sorunun bu yönüyle öne çıkmasını sağlayan alametifarıkası, soru sahibiyile soru muhatabının karşı karşıya gelmesini sağlamaktır. Hatta Dubrow, muhalif

48 Yukarıda da değinildiği üzere, Avusturya'da kolektif soru bulunduğundan bu nitelemenin belirtilmesi önemlidir. Yamamoto (n 10) 55.

49 Fahri Bakırcı, 'Avusturya Parlamentosu Üzerine' (2013) 17(1-2) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1181, 1234-1235.

50 Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Fransa Ulusal Meclisinde Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019) 33-35; Fatih Çelebi, 'Fransa Millet Meclisi Üzerine' (2012) (21) Yasama Dergisi 51, 75-76.

51 Yılmaz (n 12) 184.

52 Çelebi (n 50) 75-76.

53 Yamamoto (n 10) 49.

54 Tunaya (n 23) 357.

parlamenteler açısından soru zamanında bakanlarla karşı karşıya gelmenin bulunmaz bir fırsat olduğunu ifade etmektedir⁵⁵.

III. 1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE SÖZLÜ SORU DENEYİMİ

1982 Anayasası döneminde sözlü soru, 2017 Anayasa değişikliğinden sonra deneyimlenemediğinden 2017 Anayasa değişikliği öncesindeki Anayasa ve İçtüzük hükümlerine bakılması gerekmektedir. 2017 Anayasa değişikliği öncesinde soru, 1982 Anayasası'nın "Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgi edinme ve denetim yolları" kenar başlıklı 98'inci maddesinin 1'inci fıkrasında düzenlenen parlamenter denetim araçları arasında ilk sırada sayılmakta olup aynı maddenin 2'nci fıkrasında türleri de belirtilerek tanımlanmıştır.⁵⁶ Anılan fıkraya göre soru, Bakanlar Kurulu adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi isteme aracıdır. Sözlü soruyu incelemeye geçmeden önce şu hususu netleştirmek gerekmektedir; ikinci fıkradaki "(...) bilgi istemekten ibarettir." ifadesi görüldüğü üzere ilk fıkradaki "denetleme" sözcüğü ve madde kenar başlığındaki "denetim yolları" sözcük öbeğiyle, *prima facie*, çelişik görülebilecektir. Ancak ilgili Anayasa maddesinin bir bütün olarak ele alınması gerektiği ve sorunun da bir denetim aracı olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Nitekim 2017 Anayasa değişikliğiyle birlikte ilk fıkradaki "denetleme" sözcüğü, "bilgi edinme ve denetleme" sözcük öbeğiyle değiştirilmiş ve böylece maddenin kenar başlığıyla uyumlaştırılmıştır. Ancak şu hususu da hemen vurgulamakta fayda bulunmaktadır. Bu değişiklik, Anayasa'nın 98'inci maddesinin ilk fıkrası altında sayılan denetim araçlarının bazılarının bilgi edinme, bazılarının ise denetleme aracı olduğu anlamına gelmemektedir. Anayasa koyucunun, "bilgi edinme veya denetleme" yerine "bilgi edinme ve denetleme" sözcük öbeğini tercih etmesi de buna delalet sayılmalıdır; iradesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) bu araçlar vasıtasıyla yürütmeyi denetlemesi yönündedir ki aksi yöndeki yorum 98'inci maddenin özgülendiği amacı ortadan kaldırmaktadır. Denetlemenin gerçekleştirilmesi için öncelikle yasamanın, yürütmenin faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olması gerektiği akılda tutularak anılan maddeye salt lafzi değil amaçsal yorumla yaklaşılması gerekmektedir⁵⁷.

55 Dubrow (n 18) 24.

56 "IV. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgi edinme ve denetim yolları

A. Genel olarak

Madde 98 – Türkiye Büyük Millet Meclisi soru, Meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve Meclis soruşturması yollarıyla denetleme yetkisini kullanır.

Soru, Bakanlar Kurulu adına, sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemekten ibarettir.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinilmek için yapılan incelemeden ibarettir.

Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Soru, Meclis araştırması ve genel görüşme ile ilgili önergelerin verilme şekli, içeriği ve kapsamı ile cevaplandırılma, görüşme ve araştırma yöntemleri Meclis İçtüzüğü ile düzenlenir."

1982 Anayasası'nın 98'inci maddesinin bu metni, 2709 sayılı ve 18/10/1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 6771 sayılı ve 21/1/2017 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 6'ncı maddesiyle değiştirilmeden önceki hâlidir.

57 Neziroğlu da sorunun amacının hem bilgi edinme hem de denetleme olabileceğini; alınan cevabın ayrıca bir denetim aracı olarak parlamenterlerce kullanılabileceğini ve buna koşutlukla uygulamada soruya, özellikle muhalefetteki

A. 2017 ÖNCESİNE RETROSPEKTİF YAKLAŞIM

2017 Anayasa değişikliği öncesindeki 98'inci maddeye bakıldığında ilgili maddenin son fıkrası uyarınca, soru aracına ilişkin usulün TBMM İçtüzüğünde düzenlendiği görülecektir. Nitekim Tunaya tarafından, siyasal yaşamdaki önemine binaen “sessiz anayasa” olarak da anılan İçtüzüğün 96'ncı maddesinin 2018'deki İçtüzük değişikliğinden önceki hâlinde⁵⁸ düzenlenen soru, bu maddede Anayasa'daki tanımına koşutlukla tanımlanmış ve yine 96'ncı maddede sorunun türlerine ve usulüne yer verilmiştir⁵⁹. Bu maddeye göre soru, kişilik ve özel yaşama ilişkin konuları içermeyerek açık ve belli konular hakkında olmalı; hükümet adına sözlü veya yazılı cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bir bakandan bilgi istemek niteliğinde olmalı ve sözlü veya yazılı cevaplandırılması fark etmeksizin kısa, gerekçesiz, kişisel görüş içermeyen, belge eklenemeyen – ve sözlü sorular için 100 kelimeyi geçemeyen⁶⁰ bir önergeyle, demek oluyor ki yazılı olarak⁶¹ sorulmuş olmalıdır. Yine aynı maddeye göre soru önergesi sadece bir parlamenter tarafından imzalanarak Başkanlığa verilmelidir; Başkan, İçtüzük şartlarına uygun gördüğü önergeleri gelen kâğıtlar listesinde yayımlayarak Başbakanlığa veya ait olduğu bakanlığa göndermektedir. İçtüzüğün 97'nci maddesi, başka bir kaynaktan kolayca öğrenilmesi mümkün olan veya tek amacı istişare sağlamaktan ibaret konuları içeren yahut konusu, evvelce Başkanlığa verilmiş gensoru önergesiyle aynı olan soruları, sorulamaz⁶² kılmaktadır⁶³. İçtüzüğün 100'üncü maddesi ise sorunun muhatabı olan özneleri genişleterek Başbakan ve

parlamenterlerce doğrudan veya dolaylı bir denetim aracı olarak başvurulduğunu belirtmiştir. İrfan Neziroğlu, ‘Türkiye Büyük Millet Meclisinde Parlamenter Denetim Aracı Olarak Sözlü Soru Önergelerinin Etkinliği’ (2006) 8(2) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 151, 153.

58 Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Başlığı İle Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu İçtüzüğe Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında TBMM Kararı, Karar Numarası: 424, Karar Tarihi: 16.05.1996, RG 24.05.1996/22645.

59 “Soru

Madde 96 – Soru; kısa, gerekçesiz ve kişisel görüş ileri sürülmeksizin; kişilik ve özel yaşama ilişkin konular içermeyen bir önerge ile Hükümet adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere, Başbakan veya bir bakandan açık ve belli konular hakkında bilgi istemekten ibarettir. Sözlü soru önergeleri yüz kelimeyi geçemez. Soru önergelerine belge eklenemez. Soru önergesi, sadece bir milletvekili tarafından imzalanır ve Başkanlığa verilir.

Başkan, İçtüzük şartlarına uygun gördüğü önergeleri gelen kâğıtlar listesinde yayımlar ve Başbakanlığa veya ait olduğu bakanlığa gönderir.”

İçtüzüğün 96'nci maddesinin bu metni, 5/3/1973 tarihli ve 584 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 9/10/2018 tarihli ve 1200 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Karar'ın 15'inci maddesiyle değiştirilmeden önceki hâlidir.

60 Neziroğlu, madde metnindeki “Sözlü soru önergeleri yüz kelimeyi geçemez.” ibaresiyle hedeflenenin, önergeler Genel Kurulda okutulduğundan, daha çok sayıda sorunun işlem görmesi olabileceğini belirtmiştir. Neziroğlu (n 57) 153.

61 Bülbül (n 27) 7.

62 Wiberg, parlamentonun merakının sınırsızlığı karşısında birçok parlamentoda parlamenterlere kapatılmış soru konularının olduğunu kaydetmiştir. Matti Wiberg, ‘Parliamentary Questioning: Control by Communication?’ in Herbert Döring (ed) *Parliaments and Majority Rule in Western Europe* (Campus Verlag/St. Martin's Press 1995) 200.

63 “Sorulamıyacak konular:

Madde 97 – Aşağıdaki sorular Başkanlıkça kabul edilmez:

a) Başka bir kaynaktan kolayca öğrenilmesi mümkün olan konular;

b) Tek amacı istişare sağlamaktan ibaret konular;

c) Konusu, evvelce Başkanlığa verilmiş gensoru önergesiyle aynı olan sorular.”

İçtüzüğün 97'nci maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi, 5/3/1973 tarihli ve 584 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 9/10/2018 tarihli ve 1200 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Karar'ın 25'inci maddesinin (a) bendiyle ilgadir. Madde kenar başlığındaki “sorulamıyacak” sözcüğü “sorulamıyacak” olarak düzeltilmiştir.

bakanların yanı sıra Başkanın, Başkanlık Divanının, Başkanlık Divanı üyelerinin ve Danışma Kurulunun TBMM'nin faaliyetleriyle ilgili görevleri hakkında Başkanlıktan sözlü veya yazılı soru sorulabilmesini; hükümete yöneltilen sorular hakkındaki hükümlerin uygulandığı bu soruların Başkan veya onun görevlendireceği bir Başkan vekili tarafından cevaplandırılmasını sağlamaktadır⁶⁴.

Yukarıda aktarılan hükümler hem sözlü hem de yazılı soruya ilişkin genel hükümler niteliğinde olup esasta sözlü soruya karakterini veren cevaplandırılma usulü İçtüzüğü'nün "Sözlü Sorunun Gündeme Alınması ve Cevaplandırılması" kenar başlıklı 98'inci maddesinde düzenlenmiştir⁶⁵. Bu maddeye göre sözlü sorular, önerenin Başbakanlığa ve ait olduğu bakanlığa sevk tarihinden itibaren beş gün sonra gündeme alınır⁶⁶. Burada hemen şu hususu belirtmek gerekmektedir; yasa koyucu İçtüzüğü'nün 100'üncü maddesinde, Başkanlıktan sözlü sorular bakımından önerge verildikten yedi gün sonra gündeme alınır hükmünü de getirmiştir. İçtüzüğü'nün 98'inci maddesinden devam edilirse şu görülecektir ki Anayasa, kanun ve İçtüzük gereğince doğan zorunluluklar dışında haftanın en az iki günü birleşimin başında ve birer saatten az olmamak şartıyla Danışma Kurulunun önerisi ve Genel Kurulun onayıyla sözlü soruların cevaplandırılmasına belli bir süre ayrılması zorunludur⁶⁷. Yine 98'inci maddeye göre hükümet adına verilecek cevabın süresi beş dakikayla sınırlandırılmıştır. Soru sahibinin cevabı yeterli bulmaması olasılığını gözeterek yasa koyucu soru sahibine yerinden, çok

64 "Başkanlıktan sorular:

Madde 100 – Başkanın, Başkanlık Divanının, Başkanlık Divanı Üyelerinin ve Danışma Kurulunun Millet Meclisinin faaliyetleriyle ilgili görevleri hakkında, Başkanlıktan sözlü veya yazılı soru sorulabilir.

Bu sorular Başkan veya görevlendireceği Başkanvekillerinden biri tarafından cevaplandırılır. Soru sözlü ise, önergesi verildikten yedi gün sonra gündeme alınır.

Bu sorular hakkında da Hükümete yöneltilen sorular hakkındaki hükümler uygulanır."

İçtüzüğü'nün 100'üncü maddesinin birinci fıkrasındaki "sözlü veya" ibaresi ile ikinci ve üçüncü fıkrası, 5/3/1973 tarihli ve 584 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 9/10/2018 tarihli ve 1200 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Karar'ın 25'inci maddesinin (o) bendiyle ilga olup aynı bentle maddenin birinci fıkrasına "Bu sorular Başkan veya görevlendireceği başkanvekillerinden biri tarafından cevaplandırılır." cümlesi eklenmiştir.

65 "Sözlü sorunun gündeme alınması ve cevaplandırılması

Madde 98 – Sözlü sorular, önerenin Başbakanlığa veya ait olduğu bakanlığa sevk tarihinden itibaren beş gün sonra gündeme alınır.

Sözlü soruların cevaplandırılması için; Anayasa, kanun ve içtüzük gereği zorunluklar hariç olmak üzere, haftanın en az iki gününde, birleşimin başında ve birer saatten az olmamak şartıyla, Danışma Kurulunun önerisi ve Genel Kurulun onayı ile belli bir süre ayrılır.

Hükümet adına verilecek cevabın süresi beş dakikayı geçemez. Bu cevap üzerine soru sahibi, yerinden, konu ile ilgili çok kısa ek bir açıklama isteyebilir. Hükümet adına verilecek cevapla görüşme tamamlanır, ikinci cevap süresi de beş dakikayı geçemez.

Soru sahibinin Genel Kurulda bulunmaması, sorunun cevaplandırılmasına engel değildir.

Hükümet adına cevap vermek için söz alan bakan; gündemde bulunan sözlü soru önergelerinden birden fazlasını sıra gözetmeden cevaplayabilir. Bu hakkını kullanmak isteyen bakan, önceden birleşimi yöneten Başkana isteğini bildirir. Başkan bu isteği birleşimi açtıktan sonra derhal Genel Kurula duyurur. Konuları aynı olan sözlü sorular birleştirilerek cevaplandırılabilir.

İkinci fıkradaki zorunluklar hariç, üç birleşim içinde cevaplandırılmayan sözlü sorular yazılı soruya çevrilir ve istemi halinde aynı birleşimde önerge sahibine beş dakikayı geçmemek üzere söz verilir."

İçtüzüğü'nün 98'inci maddesi, 5/3/1973 tarihli ve 584 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün 9/10/2018 tarihli ve 1200 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Karar'ın 25'inci maddesinin (a) bendiyle ilgadır.

66 Bülül (n 27) 9.

67 ibid 9-10.

kısa olmak kaydıyla ek bir açıklama isteme hakkı tanımıştır ve bu hakkın kullanılmasına istinaden hükümet adına verilecek ikinci cevabın süresi de beş dakikayla sınırlandırılmıştır. İkinci cevabın da verilmesiyle birlikte sözlü soruya ilişkin cevaplandırma tamamlanmış olmaktadır. Soru sahibi cevaplandırmanın gerçekleşeceği Genel Kurulda bulunmasa dahi soru cevaplandırılacaktır. Nitekim bu durum sorunun cevabının yalnız soru sahibi parlamentere değil aynı zamanda TBMM'ye ve kamuoyuna da dönük olduğunu göstermektedir. İçtüzüğün 98'inci maddesi, hükümet adına cevap vermek için söz alan bakana, gündemde bulunan sözlü soru önergelerinden birden fazlasını sıra gözetmeden cevaplama hakkı tanımakta olup eğer söz alacak bakan bu hakkı kullanacağını birleşimi yönetecek Başkana önceden bildirirse sözlü soruları bu yöntemle cevaplandırabilecektir. Başkan bu talebi birleşim açıldıktan sonra hemen Genel Kurula duyurmalıdır. Bununla birlikte 98'inci madde, konuları aynı olan sözlü soruların da birleştirilerek cevaplandırılabilmesine olanak tanımaktadır. Yasa koyucu Anayasa, kanun ve İçtüzük gereğince doğan zorunluluklar dışında sözlü sorunun üç birleşim içinde cevaplandırılmaması durumunda yazılı soruya çevrileceğini ve eğer soru sahibi talep ederse aynı birleşimde beş dakikalık söz hakkı kullanabileceğini hükme bağlamıştır.

2017 Anayasa değişikliği öncesinde uygulanan sözlü soruların cevaplandırılması usulünde her ne kadar yasa koyucu İçtüzükte, her haftada en az iki güne dağıtılmış ve birleşimin başında olacak şekilde asgari olarak toplamda iki saatlik bir zaman dilimini sözlü sorulara ayırmış ve soru sahibine veya diğer parlamentelere tamamlayıcı soru hakkı değil ancak cevaptan tatmin olmayan soru sahibine ek açıklama talep etme hakkı tanımışsa da pratiğin teoriye koşutlaştırılmasının gerçekleştirilebildiği söylenememektedir. Yasa koyucu, İçtüzüğün 98'inci maddesinde Danışma Kurulunun önerisi ve Genel Kurulun onayı ile sözlü soruların cevaplandırılmasına belli bir süre ayrılacağını belirtmekle birlikte bunun güvencelenmesi amacıyla ayrılacak asgari süreyi hükme bağlamasına karşın uygulamada asgari sürenin dahi Meclis gündeminde yer bulmadığı ve yasa koyucunun iradesi hilafına sözlü soruların cevaplandırılmasına ayrılacak sürenin başka faaliyetlere ayrıldığı bilinmektedir⁶⁸.

Çoğu kez kanun tasarılarının ve tekliflerinin görüşülmesine daha fazla zaman ayırmak amacıyla yasa koyucunun öngördüğü asgari ve zorunlu süreye dahi uyulmamıştır. Oysa yasamanın biricik ve başat işlevi salt yasa yapımı değildir⁶⁹. Bu işlev yasama organının varlık nedeniyle özdeşleşmekle birlikte yasama organının ortaya çıkışı dikkate alındığında yasamanın esasta yürütmeye muhalefet etme ve böylece iktidarı sınırlandırma gereksinimiyle cisimleştiği hatırlanmalıdır⁷⁰. İktidarı sınırlandırma bir yönüyle erkleri ayırarak, demek oluyor ki yasama bakımından yasa yapımını yasama organına özgüleyerek olduğu kadar yürütme organının kullandığı erki de denetleyerek olmaktadır ki bu, yasamanın denetim işlevini de üstelendiği anlamına gelmektedir. Yasama yürütmenin denetimini – yukarıda da değinildiği üzere – parlamenter denetim araçlarıyla yerine getirmektedir⁷¹. Dolayısıyla

68 Neziroğlu (n 57) 155; Bülbül (n 27) 10.

69 24'üncü Dönem İstanbul Milletvekili Oktay Ekşi, Meclisin yasama ile denetleme işlevleri arasındaki dengenin yürütmenin baskısı altında yasa yapma lehine bozulmasının sakıncalarını somutlaştırarak anlatmaktadır. Ekşi, 'Sözlü soruyla denetimin gittikçe uygulanamaz kılındığını ortaya koymaktadır. Oktay Ekşi, 'Parlamento Mu, Kanun Fabrikası Mı?' (2013) 71(4) Ankara Barosu Dergisi 125, 135-152.

70 Yılmaz (n 12) 67-68.

71 Ekşi (n 69) 151.

parlamentar denetim de yasa yapımına başa baş sürdürülmesi beklenen bir işlev olup parlamento gündemlerinde⁷² yasa yapımı uğruna denetimden vazgeçilmesi, anayasalıcılığın *telosuna* (ana ereğine) uyarlık göstermemektedir.

TBMM'nin sözlü soru aracıyla denetim işlevini layıkıyla sürdürebilmesi bakımından İçtüzüğün 98'inci maddesinde söz edilen Anayasa, kanun ve İçtüzük gereğince doğan zorunluluklar dışında herhangi bir gerekçe ileri sürülerek sözlü soruların cevaplandırılmasına düzenli olarak Genel Kurulda zaman ayrılması⁷³ İçtüzüğün 98'inci maddesine aykırılık oluşturmuştur⁷⁴. Yine 98'inci maddede işaret edilen zorunluluklara dayanılarak Genel Kurulda sözlü soruların cevaplandırılmasına zaman ayrılması mümkünse de bu zorunlulukları, esas kurala istisna getirir nitelikte olduğundan dar yorumlamak ve bu doğrultuda Anayasa, kanun ve İçtüzük gereğince belirli bir sürede sonuçlandırılması gereken yasama faaliyetleri olarak kavramak gerekmektedir.⁷⁵ Başka bir deyişle, Anayasa, kanun ve İçtüzük gereğince belirli bir sürede sonuçlandırılması gereken yasama faaliyetleri nedeniyle Genel Kurulda sözlü soruların cevaplandırılmasına zaman ayrılması İçtüzüğün 98'inci maddesi uyarınca mümkünken, istisna kapsamında bir yasama faaliyeti olmamasına karşın bu zaman diliminin Genel Kuruldaki yokluğu yasa koyucunun iradesinin hilafına fiili durum yaratmıştır. Nitekim TBMM'de sözlü soruların cevaplandırılmamasının yerleşiklik kazanması da bu fiili durumun tekrarlanmasıyla oluşmuştur⁷⁶. Sözlü soruların cevaplandırılmaması, denetim araçlarının asıl kullanıcısı olan muhalefetin, muhalefet etkinliğini geriletmıştır. Özellikle uygulamada dikkat çeken husus, hükümetin veya iktidar grubunun, öncelikle kanunlaştırmak istedikleri kanun tasarılarına veya tekliflerine daha fazla zaman ayırmak amacıyla yalnız sözlü sorunun değil diğer denetim önergelerinin de görüşülmemesi için kararlar aldığı ve bunun sonucunda haftalarca denetim yapılmadığının vaki olduğudur.⁷⁷

Sözlü soruların cevaplandırılması için haftalarca Genel Kurulda belirli bir zaman diliminin ayrılmamış olması, soruların birikmesine ve dolayısıyla güncelliğini yitirmesine⁷⁸ neden olmuştur⁷⁹.

72 Ekşi'nin TBMM gündemine dönük eleştirileri önemlidir. ibid 151-152.

73 Ekşi de sözlü sorunun bu bağlamda işlevsiz bırakıldığını ortaya koymaktadır. ibid 140-144.

74 Aslında Danışma Kurulunun önerisiyle yasama dönemine başlanırken salı günlerinin denetime ayrılması; yine denetimin bir boyutu olarak salı ve çarşamba günleri birleşimin başındaki birer saatlik zaman diliminin sözlü soruya bırakılması Genel Kurul tarafından kabul edilmişse de bu kararın gereği yerine getirilmemiştir. Neziroğlu (n 57) 155.

75 ibid 155.

76 21'inci – 26'ncı Yasama Dönemleri süresince yasama dönemlerinin çoğunluğunda dönem sona erdiğinden hükümsüz kalan sözlü soru önergesi sayısının, cevaplanan sözlü soru önergesi sayısını aştığı görülmektedir. Bu aşmanın görüldüğü yasama dönemlerinin ikisinde sözlü soruların yazılı soruya çevrilerek cevaplandırıldığı görülmüşse de bunların birinde sözlü olarak ve yazılıya çevrilerek cevaplandırılan önergelerin toplam sayısı, hükümsüz sayılan önerge sayısını biraz aşarken diğerinde ise sözlü olarak ve yazılıya çevrilerek cevaplandırılan önergelerin toplam sayısı dahi hükümsüz sayılan önergelerin sayısına erişememiştir. Bu durum Genel Kurulda sözlü sorulara yeterince zaman ayrılmadığını göstermektedir. İstanbul Milletvekili İbrahim Özden Kaboğlu'nun, çeşitli denetim önergelerine dair verilere ilişkin yazılı soru önergesi, Dönemi ve Yasama Yılı: 27/5, Esas Numarası: 7/66996, Başkanlığa Geliş Tarihi: 21/06/2022.

77 Neziroğlu (n 57) 155; Bakırcı, *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi (Denetimden Kaçış)* (n 23) 455.

78 Bakırcı (n 23) 457.

79 Bu durumun oldukça dikkat çekici örneklerinden birine [Bülbül (n 27) 10], 46'ncı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti (II. Özal Hükümeti; 21/12/1987-09/11/1989) döneminde anamuhalefet partisi olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin

Oysa soruya bir denetim ve muhalefet aracı olarak değer kazandıran niteliklerinden biri, bireysel kullanılabilen bir denetim aracı olmasına istinaden parlamenterin, başkaca parlamenterleri ikna etmesine gerek kalmaksızın kamuoyunun gündemindeki konuları ivedilikle parlamentoya taşıyabiliyor oluşudur⁸⁰. Bunun sözlü soruya başvurularak gerçekleştirilmesinde ise cevabın sözlü olmasından kaynaklanan diyaloga dönük yönler vesilesiyle denetim ve muhalefet ediminin etkililiği artmaktadır. Bu nedenle uzun süre görüşülmeyip biriken sözlü soruları buna ayrılmış bir birleşimde toplu olarak cevaplandırma uygulaması, sorunun güncelliğine zarar verdiğinden denetim işlevinin layıkıyla yerine getirilmesine hizmet edememiştir⁸¹.

Hükümet adına cevap vermek için söz alan bakana tanınan gündemdeki birden fazla sözlü soruyu sıra gözetmeden cevaplama hakkı⁸² da yine uygulamada çoklukla, bu hakkı kullanmak isteyen bakanın önceden birleşimi yöneten Başkana talebini bildirmesi şartı yerine getirilmeden kullanılmıştır. Çünkü bu talebin bildirimini genellikle birleşim açılmadan değil açıldıktan ve hatta sözlü sorulara geçildikten sonra yapılmış; dolayısıyla Başkanın, bakanın talebini birleşim açıldıktan sonra derhâl Genel Kurula duyurması hükmü de uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Oysa yasa koyucunun, bu talebin birleşim açılmadan önce Başkana bildirilmesini ve bunun da Genel Kurula duyurulmasını gözetilen hükmü getirmesinin amacı, sözlü soru aracına başvurarak hükümeti denetleyecek olan soru sahiplerinin önceden bu durumdan haberdar olmalarını sağlamaktır⁸³. Bununla birlikte, soru muhatabının birden fazla soruyu birlikte cevaplandırmasında hatırlanması gereken husus, sözlü sorunun cevaplandırılmasının – sırasıyla – soru muhatabının cevabı, talep ederse soru sahibinin açıklaması ve bunun üzerine tekrar soru muhatabının cevabı usulüyle, demek oluyor ki bir anlamda diyalog biçiminde gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Bu nedenle sözlü sorunun etkililiğini

üyyesi Mehmet Turan Bayazıt'ın önergesi vesilesiyle rastlanmaktadır. 18'inci Dönemin 2'nci Yasama Yılı'nın (01/09/1988-22/06/1989) 21 Şubat 1989 tarihli 61'inci birleşiminde İzmir Milletvekili Mehmet Turan Bayazıt, 18'inci Dönemin 1'inci Yasama Yılı'nda (14/12/1987-07/08/1988), 16 Şubat 1988 tarihinde verdiği 6/22 numaralı sözlü soru önergesini geri almak için 4/54 numaralı bir önerge vermiştir. Ancak dikkat çekici olan sözlü soru önergesinin geri alınması değildir, önergeler geri alınabilir; dikkat çekici olan gerektirir çünkü bu gerektirir sözlü soruların görüşülmemesi eleştirilmektedir. Gerektirir şu şekildedir: "16 Şubat 1988 tarihinde gündeme alınan '3392 Sayılı Yasa ile Kurulan İlçeler' hakkındaki 6/22 sayılı sözlü soru önergem bugün 2 yaşına basmıştır. Aradan geçen süre içinde cevaplandırılmamasının nedeni, İktidar Grubunun, haftanın 1 gününü denetlemeye ayırmak suretiyle muhalefetin denetleme hak ve görevini engellemesidir. Meclis araştırması ve genel görüşme önergelerinin fazlalığı sebebiyle sözlü soruların görüşülmediği şeklindeki savunmayı siyaseten haklı bulmak olanaksızdır. Çünkü, Anayasa ve İçtüzük böyle bir sonucun doğmasına ve bu şekilde bir savunmanın geçerliliğine açık değildir. İnancım odur ki, alışkanlık haline getirilen ara vermeler olmasa ve Genel Kurul yasama çalışmalarını buna ayrılan günlerin birkaç saatiyle yetinmeyerek yerine getirse denetleme işlevi de sağlıklı bir şekilde yürüyecektir. Kaldı ki, İktidar Grubu arzu ettiği takdirde, bekleyen tüm sözlü soruların en çok 2 birleşimde cevaplandırılacağı da bir gerçektir. Bu görüşlerle, sözlü sorunun, kaderi İktidar Grubunun insafına terkedilmiş bir gündem maddesi olarak kalmasını görev ve sorumluluk anlayışımıyla bağdaştıramadığımdan ve Anavatan Grubunun tutumunu kınamak amacıyla sözlü soru önergemini geri aldığımı arz ederim." Türkiye Büyük Millet Meclisi, B: 61, 21.02.1989, O: 1, 230. Başkaca örnekler de mevcuttur. Bülbül (n 27) 13.

80 "Soru önergesi, sadece bir milletvekili tarafından imzalanır ve Başkanlığa verilir." hükmü buna olanak tanımaktadır.

81 Neziroğlu (n 57) 155-156.

82 Bakırcı, aslında soruların birikmesini önlemek amacıyla 1996'daki İçtüzük değişikliğiyle getirilen ve istisnai olarak başvurulması beklenen soruların sıra gözetilmeksizin birlikte görüşülmesi olanağının uygulamada genel kural hâline dönüştürülmesinin sorunun etkisizleştirilmesinde önemli bir dönemeç olduğunu vurgulamaktadır. Bakırcı, *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi (Denetimden Kaçış)* (n 23) 468.

83 Neziroğlu (n 57) 158; Bülbül (n 27) 11.

yitirmemesi için soru muhatabının, tüm soruları arka arkaya cevaplandırması değil soru muhatabı her bir soruyu cevaplandırdıktan sonra – talep ederse – soru sahibinin açıklama yapması ve soru muhatabınca ikinci cevap hakkının kullanılması gerekmektedir. Başka bir deyişle, İttüzüğün sözlü sorunun cevaplandırılması için öngördüğü usul her bir soru için tamamlanmadıkça diğer sorunun cevaplandırılmasına geçilmemelidir. Buna ek olarak, uygulamada maddi anlamda soru önergesinin muhatabı olmayan; başka bir deyişle, doğrudan kendisine soru yöneltilmeyen öznelere de sözlü sorunun cevaplandırıldığı bilinmektedir; nitekim Başbakanıya yöneltilen sözlü sorular Başbakan yerine ilgili bakanlarca cevaplandırıldığı kadar ilgili bakanlara yöneltilmiş sorular başka bakanlarca da cevaplandırılmıştır⁸⁴. Bu uygulama özellikle de ilgili bakan veya Başbakan nezdinde hükümetin faaliyetlerini sorgulamak amacıyla sözlü soruya başvuran muhalefetin iktidarı denetlemesini etkisizleştirmiştir. Çünkü ilgili alanda bilgi sahibi olan soru muhatabı soruyu cevaplandırmadığından soru sahibi, talep edip açıklama hakkını kullansa da ikinci cevaptan dahi tatmin olamayabilecektir ki bu da, sözlü sorunun etkililiğini kırmaktadır. Ayrıca ilgili bakanların kendilerine yöneltilen soruları kendilerinin cevaplamalarından beklenen yarar, Başbakanın soru cevaplama için de geçerlidir. Nitekim Birleşik Krallık'taki sözlü soru uygulamasını öne çıkaran yönlerden biri de, sözlü soruya ayrılan zaman dilimi dışında oluşturulan bir başka zaman diliminde Başbakanıya soru sorulabiliyor oluşu ve muhalefet liderine Başbakanıya daha fazla soru sorabilmesi için ek soru hakkı tanınmasıdır. TBMM'deki uygulama, Başbakan ile bakanlar arasındaki ilişkiye ve soruların hükümet adına cevaplandırıldığına istinaden Başbakanıya yöneltilen soruların konusuna göre ilgili bakanca cevaplanabileceği savı ileri sürülerek yerinde görülse de, Başbakan sözlü soru cevaplamıyor olduğu müddetçe layıkıyla sürdürülebilen bir denetim ve muhalefet etkinliğinden söz etmek güçleşecektir⁸⁵. Soruların hükümet adına cevaplandırılmasından dolayı aslında cevap verenin şahsında hükümetin denetlendiği ve Başbakanın hiç soru cevaplamıyor oluşunda denetimden kaçma sakıncasının belirdiği tespit edilmekle birlikte soru sahibine muhatabıyla yüzleşme olanağı tanıyan sözlü sorunun bu yönüyle biricik denetim aracı olduğu akılda tutulduğunda, bu yüzleşmenin doğrudan soru muhatabıyla gerçekleşmesi önemli görülmektedir. Bu nedenle Başbakan hiç soru cevaplandırmıyor olmasa, demek oluyor ki kendisine yöneltilen soruların en azından bir kısmını dahi cevaplandırıyor olsa ve hükümet adına herhangi bir bakanın cevap vermesi hükümeti bağlar olsa da sözlü sorunun doğası gereği soru sahibi ile soru muhatabının karşı karşıya gelmesi, bu aracın etkililiğiyle doğrudan ilişkili olduğundan sorular muhatabınca cevaplandırılmalıdır. Birleşik Krallık'ta yalnız muhalefet liderine tanınan Başbakanıya ek soru sorma hakkı da, yürütme erkini kullanan kabinenin muhalefetçe sorgulanabilmesi ereğine yöneliktir çünkü akılda tutulmalıdır ki yürütmenin yasama tarafından denetimi ve iktidar karşısında muhalefetin varlığı, sınırlandırılmış iktidar anlayışının tezahürüdür. Denetim ve muhalefet etkinliği yoksa veya layıkıyla yerine getirilemiyorsa iktidarı sınırlandırabilecek mekanizmalar işletilemiyor demektir. Bu bağlamda özellikle muhalefetten Başbakanıya yöneltilen soruların Başbakanca cevaplanmasının alternatifi olmamalıdır.

84 Bülbul (n 27) 14-16.

85 Neziroğlu, soruların konularına göre ilgili bakanlar tarafından cevaplandırılmasını kısmen anlaşılır bulmakla birlikte Başbakan tarafından hiçbir zaman soru cevaplandırılmamasının teamül oluşturmasını eleştirmektedir. Neziroğlu, (n 57) 160. Bülbul ise, soruların hükümet adına cevaplandırıldığına dikkat çekerek verilen her cevabın hükümeti bağladığına değinmektedir. Bülbul (n 27) 15-16.

Sözlü soruyu öne çıkaran yön sorunun sözlü olarak cevaplandırılması olmasına karşın üç birleşim içinde cevaplandırılmayan sözlü sorular İttüzüğün 98'inci maddesi gereğince yazılı soruya çevrilmekte; ilgili hüküm, *prima facie*, sözlü sorunun cevapsız kalmasını önler gözükse de aslında sözlü soruların son tahlilde yazılı da olsa cevaplandırılacağı düşüncesiyle ötelenmesine neden olabileceğini taşımaktadır⁸⁶. Ayrıca sözlü sorunun bir denetim ve muhalefet etkinliği aracı olmasındaki karakteristik niteliğin, sorunun sözlü olarak cevaplandırılması olduğu yukarıda vurgulanmıştı ki bu da akılda tutulduğunda sözlü sorunun yazılı soruya dönüştürülmesi sorunun cevapsız kalmasından yeğdir denilebilecekse de yazılı olarak cevaplandırılmış sorunun artık sözlü sorudan beklenen yararı ortadan kaldırdığı da dikkatlerden kaçmamalıdır⁸⁷. Bu nedenle sözlü sorunun yazılı soruya çevrilmesi, soruyu cevaplamakla yükümlü olan soru muhatabına değil son tahlilde soru sahibine bir tür örtülü yaptırım doğurmaktadır. Çünkü sözlü soru aracını işletmeyi amaçlayan soru sahibi, soruyu yazılı olarak cevaplandığında dahi aslında bu aracı işletmemiş olmakta ve soruyu yazılı da olsa cevaplandırılma olasılığı taşıdığı için sorununun cevaplandırılmadığı argümanını da yeterince kuvvetli ileri sürememektedir.

B. 2017 SONRASINA PROSPEKTİF YAKLAŞIM

2017 Anayasa değişikliği öncesinden günümüze gelindiğinde, 2017 Anayasa değişikliğiyle parlamenter rejimden Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi gerekçe gösterilerek soru aracının değil ancak sözlü sorunun kaldırıldığı görülmektedir. Bu gerekçeye dayanak kılınan sav, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin bir tür başkanlık rejimi olduğu ve başkanlık rejiminde ise – bu rejimin prototipi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) işaret edilerek – sözlü sorunun bulunmadığıdır. Oysa ABD dışındaki başkanlık rejimlerine bakıldığında soru aracı bulunmayan uygulamalar kadar sözlü ve/veya yazılı soru aracı bulunan uygulamalar da görülmektedir⁸⁸. Soru aracının varlığı, doğrudan bir siyasal rejimle ilişkilendirilebilir veya ilişkilendirilemez değildir, her siyasal rejim pratiği, her ne kadar teorik olarak belli bir kategori altında adlandırılrsa da kendine özgü dinamikleri de barındırmaktadır. Daha açık bir anlatımla, başkanlık rejimlerinde soru aracı bulunmaz, şeklindeki kesin bir hükme varılması, her bir siyasal rejim uygulamasının, yerleştirildiği kategori altında dahi – beklenildiği üzere – siyasal etkenlerin etkisiyle kendine özgü dinamikler barındırmaya açık olabileceğinin yadsınması anlamına gelmektedir.

86 21'inci – 26'ncı Yasama Dönemleri süresince altı yasama döneminden yalnız ilk üçünde sözlü soruların yazılı soruya çevrildiği; 21'inci Yasama Döneminde dönem sona erdiğinden hükümsüz sayılan soru sayısının yazılı soruya çevrilen soru sayısının iki katına yaklaştığı, 22'nci Yasama Döneminde dönem sona erdiğinden hükümsüz sayılan soru sayısının yazılı soruya çevrilen soru sayısının sekiz katını aştığı ve 23'üncü Yasama Döneminde dönem sona erdiğinden hükümsüz sayılan soru sayısının yazılı soruya çevrilen soru sayısının neredeyse kırk üç katı olduğu dikkate alındığında yazılı soruya çevirme usulünün sözlü soruların cevapsız bırakılmaması amacıyla yeterince hizmet edebilir olmadığı düşünülmektedir. İstanbul Milletvekili İbrahim Özden Kaboğlu'nun, çeşitli denetim önergelerine dair verilere ilişkin yazılı soru önergesi, Dönemi ve Yasama Yılı: 27/5, Esas Numarası: 7/66996, Başkanlığa Geliş Tarihi: 21/06/2022.

87 Yazılı soru, sözlü sorunun tanıdığı yüzleşme olanağını sunamayacaktır.

88 Yamamoto, başkanlık rejimi uygulamalarında da soru aracıyla denetime düzenli olarak zaman ayrılabilirdiğini Filipinler Kongresi'nin de dâhil olduğu yedi parlamentoda tespit etmiştir. Yamamoto (n 10) 51.

Başkanlık rejimleri uygulamalarında soru aracı bulunsa dahi bunun parlamenter rejimlerden farklı bir işleyiş usulüne tabi olması ve denetim değil salt bilgi edinme işlevini üstlenmesi⁸⁹ savı ileri sürülebilir. Çünkü sert erkler ayrılığına dayanan başkanlık rejiminde, yasamanın ve yürütmenin oluşumu birbirinden bağımsızdır. Bu da, halk tarafından seçilerek göreve getirilmeleri bakımından birbirine denk olan erklerin ilişkisinde, yürütmenin yasama önünde sorgulanamayacağı sonucuna vardırabilir⁹⁰. Ancak şu hususun da farkında olunmalıdır ki başkanlık rejimi incelenirken bunun layıkıyla işleyen prototipi olan⁹¹ ABD'nin kutup yıldızı olarak yön buldurduğu muhakkaktır. Oysa ABD, bu rejimin işleyişi bakımından benzersiz görüldüğünden başkanlık rejiminin diğer uygulamalarının ideal başkanlık rejimi olmadığı da belirtilmektedir⁹² ki ABD'yi bu bağlamda öne çıkaran unsurların başta geleni denetim ve denge (checks and balances) mekanizması⁹³ olup bunu etkili kılan da denetim araçlarının işlevidir⁹⁴.

ABD'de bu denetim araçları impeachment, meclis araştırması, yasama tekeli ve onaylama yetkisi olarak sıralanabilecektir. Onaylama yetkisi kapsamında bütçenin, üst düzey kamu görevlilerinin atanmasının ve uluslararası antlaşmaların onaylanması yer almaktadır.⁹⁵ Başkan her ne kadar bütçeyi hazırlasa, atamaları gerçekleştirse ve antlaşmaları imzalarsa da Kongrenin onayı olmadıkça bu işlemlerin hiçbiri geçerlilik kazanmayacaktır. Hatta bütçenin onaylanmaması durumunda hükümetin kapanması (shutdown) gerçekleşerek tüm kamu faaliyetlerinin durması dahi söz konusudur. Bu bakımdan bütçe onayının Kongrenin elindeki en güçlü araç olduğu söylenebilecektir. Başkan yalnız bütçenin onaylanması için değil gereksinim duyduğu yasaların çıkartılması için de Kongreyle dengeli bir ilişki sürdürmek zorundadır.⁹⁶ Çünkü Başkanın yasa teklif etme yetkisi olmadığından gereksinim duyduğu yasaların çıkartılmasında Kongreye başvuracaktır.⁹⁷ Kongrenin atamalardaki onay yetkisi de oldukça önemli olup yürütmenin denetlenmesini sağlamaktadır ki Başkanın atadığı

89 Soru esasta salt bilgilendirme aracına indirgenemez, o bir denetim aracıdır; nitekim denetleyenle/yasamayla denetleneni/ yürütmeyi karşı karşıya getirerek bunu sağlamaktadır. Her denetim önce yasamanın bilgi edinmesiyle başlar ki bu bilgi, doğrudan yasama tarafından öğrenilebildiği kadar yürütmeden de istenebilmektedir ve bu bilgi edinme denetim araçlarıyla gerçekleştirilmektedir. Nitekim yürütme organı, bilgi vermek amacıyla yasama organınca davet edilebilir olsaydı dahi bu, örtülü ve kaçınılmaz olarak bir denetimdir çünkü başka bir denetim aracının işletilebilmesine olanak sağlayacak başlangıcı oluşturma potansiyelini taşımaktadır. Hatta soru aracının işletilmesi sonucunda başka bir denetim aracının işletilmesine gerek kalmamış olsa dahi soru aracı denetim işlevini yerine getirmiştir çünkü bu yolla yasamanın hesap sorması karşısında yürütme hesap vermiş olmaktadır.

90 Michael G. Roskin, Robert L. Cord, James A. Medeiros, and Walter S. Jones, *Political Science: An Introduction*, (14th edn, Pearson 2017) 247.

91 Abdullah Kıran ve Murat Aktaş 'ABD Başkanlık Sistemi, Kuvvetler Dengesi ve Farklı Uygulamaları' (2017) 7(19) TYB Akademi 55, 56; Hasan Tunç ve Bülent Yavuz, 'Avantaj ve Dezavantajlarıyla Başkanlık Sistemi' (2009) 21(81) TBB Dergisi 1, 33-35.

92 Şule Özsoy Boyunsuz, 'Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri' (2016) 3(49) Amme İdaresi Dergisi 1, 35; Burak Erdem, 'Güçlü Yürütme Organının Egemen Olduğu Afrika Başkanlık Sistemleri ve Nijerya Örneği' (2022) 35(162) TBB Dergisi 1, 2.

93 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (20. Bası, Beta 2016) 531-532.

94 Mehmet Ali Zengin, 'ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme' (2016) 7(28) TAAD 1, 2; Türker Ertaş, 'Amerikan Siyasi Tarihinde Başkanların Impeachment Usulü İle Suçlandırılması: Johnson, Nixon, Clinton ve Trump Örnekleri Üzerinden Anayasal Bir İnceleme' (2022) 12(1) SDÜHF 3, 78.

95 Zengin (n 94) 11-17.

96 Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *ABD Kongresinde Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019) 177-181.

97 ABD dışındaki başkanlık rejimlerinde bu yetkinin Başkana da tanındığına rastlanmaktadır. Zengin (n 94) 15.

üst düzey kamu görevlilerinin Kongrenin onayından geçebilmesi yine Başkanın Kongreyle uyum içinde olmasına bağlıdır. Bunların yanı sıra impeachment, Başkan dâhil kamu görevlilerin Kongre tarafından suçlandırılmasına ve görevden alınmasına olanak tanıyan bir araç olarak Kongreye önemli yetkiler tanımaktadır.⁹⁸ Meclis araştırması ise hem bilgi edinme hem de denetleme işlevini yerine getiren bir araçtır. Nitekim araştırmayı yürütecek olan komisyonlara tanınan geniş yetkiler, meclis araştırmasına başvurularak yürütmenin etkili bir şekilde denetlenmesini olanaklı kılmaktadır.⁹⁹

Bu nedenle başkanlık rejimlerinde, soru aracıyla sağlanan sorgulamaya gereksinim doğmaması durumu ancak diğer araçların işletilmesiyle bu sorgulamanın yerine getirilebildiği ölçüde mümkündür. Çünkü denetim araçlarını bütünsel bir mekanizma olarak kavramak ve araçların nicel değerlerinden ziyade nitel değerlerini dikkate alarak o rejimde gerçek anlamda bir denetimin işleyip işlemediğini sınamak gerekmektedir¹⁰⁰. Daha açık bir anlatımla, sayıca daha az araçla oluşturulmuş bir denetim mekanizması, sayıca daha çok araçla oluşturulmuş bir denetim mekanizmasına nispeten daha ileri derecede işlevsellik ve bu doğrultuda etkililik sağlayabiliyorsa, o hâlde az aracın varlığına karşın yürütmenin denetlenebildiğinden söz edilebilecektir. ABD uygulamasında geçerlilik kazanan bu çıkarım her zaman bu sonuca varılacağı anlamına gelmemektedir. Başka bir deyişle, teorik olarak denetim araçlarının azlığı denetimin zayıflığına, çokluğu ise denetimin güçlülüğüne delalettir ancak bu kuralın pratikte gözlenmesiyle denetim mekanizmasının işleyip işlemediği ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla güçlü bir denetimin yerine getirilmesi için kural olarak iki şartın kümülatif sağlanması beklenmektedir ki bu şartlardan denetim araçlarının sayıca çok olması gerek şart ve bu araçların etkililikle işletilebilmesi de yeter şarttır. Aksi hâlde yukarıda da değinildiği üzere, 1982 Anayasası dönemindeki sözlü soru deneyimine benzer şekilde, aracın, varlığına karşın işletilemez kılınmasıyla karşılaşılması olasıdır. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde sözlü soruyla yürütmeyi sorgulamaya duyulan gereksinimin diğer araçların işletilemez kılınmasından doğabileceği savı da akılda tutulmalıdır. Nitekim iktidarın sahip olduğu parlamento çoğunluğunun gücüyle muhalefetin denetim önergelerinin işlevsiz kaldığı, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk yasama döneminde deneyimlenmiştir¹⁰¹.

2017 Anayasa değişikliği sonrasında sorunun yalnız yazılı cevaplandırılması olanağı bulunmakta olup bu cevaplandırmanın da Anayasa'nın 104'üncü maddesine göre yürütme yetkisini kullanan sıfatıyla sorunun asıl muhatabı olması gereken Cumhurbaşkanı tarafından değil Anayasa'nın 98'inci ve

98 Ertaş (n 94) 9-13.

99 Sibel İnceoğlu, 'ABD Başkanlık Rejimi Örneği İle Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Meclis Araştırması' iç Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği (edr), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüzyüncü Yıl Armağanı: Hukuk, Siyaset Bilimi ve Tarih* (Tekin 2022) 863-869.

100 2017 Anayasa değişikliğiyle birlikte yasama-yürütme ilişkisinde mihenk taşı olan denetim mekanizmasının yürütme lehine ağırlık kazandığı tespit edilmektedir. Zeynep Erhan Bulut ve Vasif İnanç Duygulu, 'Türk Tipi Başkanlık Sisteminde Denge ve Denetim Mekanizmaları' (2023) 1(1) Karatekin Hukuk Dergisi 41, 57.

101 Hüseyin Şimşek, 'Meclis'in eli kolu bağlandı' *Birgün* (İstanbul, 8 Nisan 2023) <<https://www.birgun.net/haber/meclis-in-eli-kolu-baglanti-427994>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk yasama dönemi olan 27'nci Yasama Döneminin yaklaşık olarak ilk beş yasama yılına karşılık gelen sürede denetim önergeleri sayıca artmış olmasına karşın denetim araçlarının işlevinden beklenen sonuçlara ulaşamadığı anlaşılmaktadır. İstanbul Milletvekili İbrahim Özden Kaboğlu'nun, çeşitli denetim önergelerine dair verilere ilişkin yazılı soru önergesi, Dönemi ve Yasama Yılı: 27/5, Esas Numarası: 7/66996, Başkanlığa Geliş Tarihi: 21/06/2022.

İçtüzüğün “Yazılı soru” kenar başlıklı 96’ncı maddesine göre Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar tarafından yerine getirileceği görülmektedir. Oysa – yinelemek gerekirse – Anayasa’nın 104’üncü maddesi şüpheye düşülmeyecek açıklıkta yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı’na ait olduğunu hükme bağladığından sorunun muhatabı da Cumhurbaşkanı olmalıdır¹⁰². 2017 Anayasa değişikliğinden önce Anayasa’nın 98’inci maddesinde sorunun Bakanlar Kurulu adına Başbakan veya bakanlar tarafından cevaplandırılacağı belirtilmiş olup bu hükme koşutlukla İçtüzüğün “Soru” kenar başlıklı 96’ncı maddesinde sorunun hükümet adına Başbakan veya bir bakan tarafından cevaplandırılacağı düzenlenmiştir. Çünkü 2017 Anayasa değişikliği öncesinde geçerli olan parlamenter rejimde yürütme yetkisini kullanan, demek oluyor ki hükümet eden Bakanlar Kuruludur ve bu nedenle bir denetim aracı olan sorunun muhatabı da, yasama ve özellikle de yasamanın muhalefet kesimince denetlenecek olan Bakanlar Kuruludur ki bu nedenle cevaplandırma, Meclisin güvenine dayanan ve ona karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu adına Başbakan veya bakanlar tarafından yerine getirilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı yardımcılara ve bakanlara yazılı soru sorulabildiği hâlde sözlü soru sorulamamasının, başkanlık rejimiyle soru aracının uyummadığı savıyla temellendirilebilir bir yönü bulunmamaktadır. 2017 Anayasa değişikliğine ilişkin yasa teklifinin Anayasa Komisyonunda görüşülmesi sırasında dönemin Adalet Bakanı denetim araçlarının azaltıldığına yönelik eleştirilere cevaben sözlü sorunun çıkarılmasının gerekçesi olarak bakanların Genel Kurulda bulunmayacak olmalarını göstermiştir¹⁰³. Oysa bakanların Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de Genel Kurulda buldukları durumlar mevcuttur. İçtüzüğün ilgili maddeleri gereğince bakanlar, ant içmek¹⁰⁴ (md. 3); gündem dışı söz almak¹⁰⁵ (md. 59); bütçe sunuş konuşması yapmak, bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerinin görüşüldüğü oturumlarda¹⁰⁶ görüş bildirmek, Anayasa’nın 119’uncu maddesindeki hâllerde Meclis Başkanının daveti üzerine bilgilendirme yapmak (md. 59) ve aynı usule tabi olarak kapalı oturumlara katılmak¹⁰⁷ (md. 70) amaçlarıyla Genel

102 Levent Gönenç ve Ali Ersoy Kontacı, ‘2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama-Yürütme İlişkileri’ (2019) 32(145) TBB Dergisi 53, 69.

103 ‘Dolayısıyla, şu anda Anayasa’mızda olan denetim mekanizmalarından gensoruyu çıktığımızda hepsi var. **Bir de sözlü soruyu çıkarıyoruz çünkü bakanlar Genel Kurulda olmayacak.** Dolayısıyla ‘Meclisin denetim yetkisini ortadan kaldırıyorsunuz, denetim menetim yok.’ diyenler, ya bu Anayasa’yı okumadı ya bu teklifi okumadı ya da büyük bir kargaşa yaratmak, algı kirliliği yaratmak istiyor. Meclis bundan sonra denetimi daha etkin bir şekilde yerine getirecektir. Gensorunun olmayışı, sistemin tamamen doğal bir sonucudur. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçtiğinizde, bu sistemde gensoru müessesesi zaten olmayacaktır.’ Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Tutanak Dergisi, Dönem: 26, Cilt: 1, Yasama Yılı: 2, 28 Aralık 2016, T: 8, O: 1, 26. Vurgu tarafıma aittir.

104 Alper Atalay ve Meltem Öztürk, ‘Cumhurbaşkanı yardımcısı ve yeni bakanlar yemin etti’ *Anadolu Ajansı* (Ankara, 11 Temmuz 2018) <<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-yardimcisi-ve-yeni-bakanlar-yemin-etti/1200026>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023.

105 Ayşe Sayın, ‘Gara: Hulusi Akar ve Süleyman Soylu, Meclis Genel Kurulu’nu yarın Irak’ın kuzeyindeki operasyonla ilgili olarak bilgilendirecek’ *BBC News Türkçe* (Ankara, 15 Şubat 2021) <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56070044>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023.

106 Coşkun Ergül, ‘TBMM Başkanı Yıldırım: Bakanlar bütçe görüşmelerine katılacak’ *Anadolu Ajansı* (Ankara, 10 Aralık 2018) <<https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-baskani-yildirim-bakanlar-butce-gorusmelerine-katilacak/1334262>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023.

107 Sinan Uslu ve Ertuğrul Subaşı, ‘TBMM Genel Kurulu İdlib gündemiyle kapalı oturumda toplandı’ *Anadolu Ajansı* (Ankara, 5 Mart 2020) <<https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-genel-kurulu-idlib-gundemiyle-kapali-oturumda-toplandi/1753204>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023. Bu kapalı oturumda bakanların bulunması hakkında, İçtüzüğün 70’inci maddesinde yine İçtüzüğün 59’uncu maddesine atıf yapıldığından ilgili şartların gerçekleşmediği tartışılmıştır. Emine

Kurulda bulunabilecektir. Sayılan durumlarda bakanların yanı sıra Cumhurbaşkanı yardımcıları da Genel Kurulda bulunabilmektedir. Dolayısıyla parlamentonun haftalık gündeminde sözlü soruların cevaplandırılmasına özgülenecek bir oturumda Cumhurbaşkanı yardımcılarının ve bakanların Genel Kurulda bulunarak sözlü soruları cevaplandırmasının Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemiyle çelişir bir yönü olduğunu söylemek – Cumhurbaşkanı yardımcılarının ve bakanların yazılı sorunun muhatabı olduğu akılda tutulduğunda – güçleşmektedir.

2017 Anayasa değişikliğiyle, bakanların ve Cumhurbaşkanı yardımcılarının değil¹⁰⁸ – sözlü veya yazılı cevaplandırılması ayırt edilmeksizin – Cumhurbaşkanının sorunun muhatabı olması gerektiği dikkate alındığında, soruların doğrudan yürütme yetkisine sahip olan Cumhurbaşkanına sorulacağı ve Cumhurbaşkanınca cevaplandırılacağı düsturundan hareketle, özellikle sözlü soru bakımından parlamento gündeminde belirli bir zaman diliminin “bilgi istemekten ibarettir” denilerek de olsa Cumhurbaşkanına sorulara ayrıldığı bir soru usulünün¹⁰⁹ getirilmemesi, denetim mekanizmasının amacına uyarlık göstermemiş; Cumhurbaşkanı yardımcılarının ve bakanların soru muhatabı olacağı usulle dahi olsa sözlü soru, denetim mekanizması içinde korunmamıştır. Bu olasılıkları tartışmaksızın sözlü sorunun Anayasa’dan çıkarılması, muhalefetin, 2017 Anayasa değişikliğiyle araçların yürütme lehine işler kılınarak denetimin tırpanlandığı, hatta ortadan kaldırıldığı savını haklı kılıyor gözükmektedir.

Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin, ABD benzeri bir başkanlık rejimi olmadığı ve denetim mekanizmalarının etkililiğinin de örtüşmediği akılda tutularak – yukarıda açıklandığı üzere – muhalefet yönünden önemli işlevleri yerine getiren sözlü sorunun denetim mekanizmasına geri dönmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaplan ‘Genel kurul bakanlara kapalı’ *Cumhuriyet* (İstanbul, 1 Mart 2020) <<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/genel-kurul-bakanlara-kapali-1724282>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023.

108 Anayasa’nın 104’üncü maddesi gereğince yürütme yetkisini kullanmıyorlarsa da Anayasa’nın 106’ncı maddesinin 2’nci fıkrası gereğince Cumhurbaşkanının yetkilerini kullanabilmeleri ve ayrıca Cumhurbaşkanınca görevlendirilebilmeleri olasılığı dikkate alındığında Cumhurbaşkanı yardımcılara ve üstlendikleri görevler dolayısıyla bakanlara da soru sorulabilmesi korunabilecektir. Ancak bu, yetkinin asıl sahibi olarak soru muhatabının Cumhurbaşkanı olması gerektiğini değiştirmemektedir.

109 Başkanlık rejimlerinde de devlet başkanının ve/veya yürütme organı üyelerinin parlamentoya çağrılarak soruların muhatabı olma ve/veya rapor sunma yükümlülüğü altında olduğu uygulamalara rastlanılmaktadır. Official Gazette, ‘The Constitution of the Republic of the Philippines’ [Article VI: The Legislative Department, Section 22] <<https://www.officialgazette.gov.ph/constitutions/1987-constitution/>> Erişim Tarihi 8 Haziran 2023; 18th Congress of the Republic of the Philippines, ‘Rules of the House of Representatives – 18th Congress’ [Rule XVIII. Question Hour – Section 128. Day of Appearance] <<https://www.congress.gov.ph/download/docs/hrep.house.rules.pdf>> Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023; The Republic of Chile, ‘Chile 1980 (rev 2021)’ [Chapter V. National Congress – Exclusive Powers of the House of Representatives – Article 52/1/b] <https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021?lang=en> Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023; The Republic of Nicaragua, ‘Nicaragua 1987 (rev 2014)’ [Title VIII. The Organization of the State – Chapter II. Legislative Branch – Article 138/4, 150/15, 151/5] <https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014?lang=en> Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023; The United Mexican States, ‘Mexico 1917 (rev 2015)’ [Title Three – Chapter II. The Legislature – Article 69/1/2, 93/1/2] <https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015> Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023.

SONUÇ

Her ne kadar devlet başkanının yasama önünde sorgulanmasına olanak tanıyacak denetim araçlarının başkanlık rejimi uygulamalarında görülmediği belirtilse¹¹⁰ de yürütme erkini elinde bulunduran devlet başkanının, eşyanın tabiatı gereği yasamanın ve özellikle de muhalefetin hesap sorması karşısında hesap vermesine dönük gereksinim, anayasalcılığın *telosunun* (ana ereğinin) gereğidir. ABD’de soru aracının bulunmamasına karşın denetim araçları o denli etkili işletilebilir ki bu etkililik, Başkanın soru aracı olmaksızın dahi hesap sorulmaya açık kılındığını göstermektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükûmet sisteminde ise başkanlık rejimi prototipinin aksine denetim araçları etkili değil âdeta etkisiz kılınmaya eğilimlidir. Nitekim ABD’deki *impeachment* kurumunun karşılığı sayılacak Meclis soruşturmasının, parlamento çoğunluğuna sahip iktidar karşısında muhalefet tarafından işletilmesine olanak tanıyacak nisaplar öngörülmemiştir¹¹¹. Komisyonların İchtüzüğe göre oluşum usulü ve bu bağlamda denetlenecek olan iktidarın denetleyecek olan muhalefet karşısında komisyonlarda her bakımdan sayıca üstünlüğe daima sahip olacağı dikkate alındığında Meclis araştırmasının layıkıyla bir denetim aracı olarak işletilebilmesi olanaklı durmamaktadır. Meclis soruşturması, Meclis araştırması ve genel görüşme araçlarının işletilebilmesinin Genel Kurul kararı doğrultusunda gerçekleşeceği akılda tutulduğunda – soruların cevaplandırılmamasının yahut geç ve/veya özensizce cevaplandırılmasının yaptırımı bağlanması koşuluyla-¹¹² parlamento çoğunluğunun kararından görece etkilenmeyecek aracın soru olduğu söylenebilecektir. Bu nedenle denetim mekanizması o lahza inmeyle¹¹³ işlemez olan muhalefetin, özellikle de iktidar ve muhalefet ilişkisi bakımından denetlenenle denetleyenin karşı karşıya gelmesini sağlayan sözlü soruya duyduğu gereksinim artmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükûmet sistemine sözlü soru aracı getirilecekse bunun salt başkanlık rejimi uygulamalarında sözlü soru olup olmadığına ve varsa hangi usulle işletildiğine bakılarak değil bunun yanı sıra denetim araçlarının tümünün bir mekanizma oluşturduğu göz önünde tutulup 2017 Anayasa değişikliği sonrasında bu mekanizmanın muhalefetin iktidarı denetlemesi bakımından işleyip işlemediğine bakılarak getirilmesi gerekmektedir.¹¹⁴ Aksi hâlde yalnız sözlü soru aracını getirmiş olmak için sözlü

110 Abdurrahman Tekin, ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasamanın Güçlendirilmesi: Sözlü Soru ile Yürütme ve Bürokrasiden İzahat İstenmesi’ (2022) 9(2), İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 297, 329.

111 Mahmut Aydın, ‘TOBB ETÜ Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku öğretim üyesi Prof. Dr. Fahri Bakırcı: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile uygulanan model, kuvvetler birliğidir’ *Politikayol* (Ankara, 5 Aralık 2021) <<https://www.politikayol.com/tobb-etu-hukuk-fakultesi-anayasa-hukuku-ogretim-uyesi-prof-dr-fahri-bakirci-cumhurbaskanligi-hukumet-sistemi-ile-uygulanan-model-kuvvetler-birligidir/>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023.

112 27’nci Yasama Döneminde işleme alınan yazılı soru önergelerinin artışında, diğer denetim araçlarının – yukarıda sayılan gerçeklerle – işletilememesi veya yeterince işletilememesi de etkilidir ki geçmiş yasama dönemlerine koşutlukla bu yasama döneminde de önergelerin çoğunluğu muhalefete; demek oluyor ki yasamanın, denetim araçlarını işletmesi beklenen kesimine aittir. 27’nci Yasama Döneminde tüm denetim araçları açısından verilen önergelerin sayısı, muhalefetin, sonuç doğurup doğurmadığına bakmaksızın denetim önergesi vermeyi bir denetime zorlama yöntemi veya muhalefet edimi olarak kavradığını imlemektedir. Bu da ortaya koymaktadır ki denetim araçlarının nicel ve nitel durumu, denetlemeye duyulan gereksinimi gidermekte yetersiz kalmaktadır.

113 Faruk Nafiz Çamlıbel’in “İnme” şiirindeki “(...) *baştan aşağı çarpar o lâhza inme*” dizesinden çağrışımla 2017 Anayasa değişikliği parlamentoyu bir anda kıpırdatamaz hâle getiren inme gibidir.

114 Cumhuriyet Senatosu İchtüzüğünün maddelerinin görüşülmesi sırasında İhsan Hâmit Tigrel, soru aracının önemine ve denetim mekanizmasındaki yerine özlü biçimde değinmiştir. Tigrel’in, denetim mekanizmasına bütünsel yaklaşım yönünden özellikle gensorunun yokluğunda soruya duyulan gereksinimi ve bu bağlamda parlamentoda soruların

soruyu getirmek; başka bir deyişle, iktidarın muhalefetçe sorgulanmasına olanak tanımayan bir denetim aracı olarak sözlü soruyu getirmek, teoride mevcut ancak pratikte amaca hizmet etmeyen araçların sayıca çoğalmasının ötesine geçemeyecektir. Yasamanın yürütmeyi denetlemesine; demek oluyor ki muhalefetin hesap sormasına, iktidarın hesap vermesine hizmet edebilecek nitelikteki sözlü soru aracının başkanlık rejimiyle uyuşmayacağı savından – ki Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin başkanlık rejiminin prototipine uzak düştüğü¹¹⁵ görülmesine karşın – hareket edilecekse de, denetim araçlarını etkisizleştirmek pahasına Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uygun kılmaktansa, anayasal geleneğin parlamenter rejim getirisi akılda tutularak denetim araçlarının etkililiğini sağlamaya uygun rejimin arayışına girmek, bir seçenek olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak şu hususu da vurgulamak gerekmektedir ki Türkiye’de denetime ilişkin sorunlar – ister parlamenter rejimde ister Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde olsun – yasamanın zayıf bırakılmasından¹¹⁶ ileri gelmiştir¹¹⁷ ve bu nedenle parlamenter rejime geçişle dahi salt siyasal rejimin değişmesiyle denetim mekanizması etkinleşemeyeceğinden teoride ve pratikte

cevaplandırılmasının iktidar üzerindeki denetleyici etkisini vurgulaması dikkat çekicidir: “*Muhterem arkadaşlarım, soru müessesesi, teşrii organın, icrai organı murakabe yollarından biridir. Millet Meclisinde birtakım murakabe müesseseleri olduğu gibi, Senatoda da vardır. Yalnız, Senatoda eksik olan, demin Âmil Artus arkadaşımızın da ifade ettiği gibi, istizah müessesesi yani gensoru müessesesidir.*

Binaenaleyh, biz soru müessesesini mütalaa ederken, bu mahrumiyetin mevcudiyetini de düşünmemiz lazımgelir. Teşrii organın icra organı murakabe yollarından birisi olan soru müessesesi, tahdit edildiği takdirde, istizah müessesesinden de mahrum bulunduğu için, bu vazifesinin aksama durumuna düşeceğini takdir etmek icabeder.

Bu itibarla, yazılı olsun veya şifahi olsun bir soru müessesesinin tahdit edilmesine taraftar değilim. (Bravo sesleri) Ancak, soru müessesesinin Hükümet faaliyetini de aksatmaması icabeder. Bunun yolu nedir? Sadece ve sadece suali soran arkadaşın idrakidir. Bundan başka tahdit yolu olmaz. Şimdi, zahiren lüzumsuz gibi görünen, bir istatistiki malumat gibi görünen birtakım sualler vardır ki, hakikatte bunlar zahiri ifadesinden ibaret bulunmamaktadır.

Mesela; Millet Meclisinin yarınki müzakeresinden 1 – 2 soru var. Bunlardan birisi; «Mardin Milletvekili Esat Kemal Aybar’ın, Diyarbakır, Mardin, Siirt ve civarı illerinde henüz yakalanmamış bulunan gıyabi mevkûfların adedine ve bunların yakalanmaları için, özel surette tedbir alınıp alınmadığına dair İçişleri Bakanından sözlü sorusu» var.

Efendim git Dahiliye Vekilinden sor. Hayır, Dahiliye Vekilinden sormak veya müsteşarla temas edip öğrenmek başkadır, bunu kürsüye getirip de Hükümetin, Dahiliye Vekilinin veya mesul makamların efkârı umumiye üzerinde, efkârı umumiye karşısında ve Meclis huzurunda ifade edeceği taahhüt başkadır.

İşte bir misal daha : İçel Milletvekili Mazhar Arıkan’ın, Mersin’de kadaastro davalarının normal yürüyüp yürümediğini soruyor. E... bunu kendisi de biliyor ki, normal yürümüyor. Adalet Bakanı da biliyor ki, normal yürümüyor. E... niye soruyorsun? Hayır. Adalet Bakanı bunu Meclis huzurunda ifadeye mecbur olduğunu hissettiği anda alacağı tedbir ve düşünceleri başka yola gider. Bütün bu mülâhazalarla soru müessesesinin hiç bir suretle tahdit edilmesine taraftar değilim. Sözcü arkadaşımızdan da bir rücu cihetine gitmemesini rica ediyorum. (Alkışlar)” (Yazım hataları tutanağa aittir). Bkz. Cumhuriyet Senatosu Genel Sekreterliği, Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü’nün Maddelere Göre Tasnifli Tutanakları [I. Cilt/ II. Cilt] (TBMM 1978) II. Cilt – 986-987.

115 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)* (16. Bası, Legal 2021) 167-168; İbrahim Kaboğlu, ‘PBDBY yorgunu Türkiye...’ *Politikoyol* (Ankara, 31 Temmuz 2022) <<https://www.politikoyol.com/pbdby-yorgunu-turkiye/>> Erişim Tarihi 10 Nisan 2023; İbrahim Kaboğlu ‘Yabancılaştırma nasıl asılır?’ *Birgün* (İstanbul, 17 Kasım 2022) <<https://www.birgun.net/makale/yabancilastirma-nasil-asilir-410280>> Erişim Tarihi 10 Nisan 2023; Ersin Kalaycıoğlu ‘16 Nisan 2017 Referandumunun getirdikleri: Neo-patrimonyal Sultanizm’ *Politikoyol* (Ankara, 24 Temmuz 2022) <<https://www.politikoyol.com/16-nisan-2017-referandumunun-getirdikleri-neo-patrimonyal-sultanizm/>> Erişim Tarihi 9 Nisan 2023; Müzeyyen Yüce ‘Denge ve Denetleme Ağının sistem tespiti: Hiper-başkanlık’ *Gazete Duvar* (İstanbul, 22 Aralık 2020) <<https://www.gazeteduvar.com.tr/denge-ve-denetleme-aginin-sistem-tespiti-hiper-baskanlik-haber-1507837>> Erişim Tarihi 10 Nisan 2023.

116 ‘CHP’li Kaboğlu Meclisin 5 yıllık bilançosunu açıkladı: Anayasa’ya aykırılıklar zinciri’ *Evrinsel* (İstanbul, 3 Nisan 2023) <<https://www.evrinsel.net/haber/486521/chpli-kaboglu-meclisin-5-yillik-bilancosunu-acikladi-anayasaya-aykirililar-zinciri>> Erişim Tarihi 10 Nisan 2023.

117 Hamza Al, ‘Başkanlık Sistemi Üzerine: Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Zayıf Halkası Parlamento’ (2020) 22(1) Bilgi 14, 33.

sözlü soruyu etkisiz kılabilecek yöntemlere tekrar başvurulmaması¹¹⁸ için parlamentonun/muhalefetin güçlendirilmesi ereği gözetilmelidir. Sözlü soru, ancak güçlendirilmiş parlamento/muhalefet elinde güçlü bir araç olarak işlev gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

- 18th Congress of the Republic of the Philippines, 'Rules of the House of Representatives – 18th Congress' [Rule XVIII. Question Hour – Section 128. Day of Appearance] <<https://www.congress.gov.ph/download/docs/hrep.house.rules.pdf>>.
- Abdulahakimoğulları E, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hükümet Üzerindeki Denetim Araçlarından Soru' (2008) (72) e-akademi (Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi) <<http://www.e-akademi.org/makaleler/SORU%20SON.pdf>> 1-23.
- Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı İzmir Milletvekili Binalı Yıldırım ve Grup Başkanvekilleri Kayseri Milletvekili Mustafa Elitaş, Amasya Milletvekili Mehmet Naci Bostancı, Aksaray Milletvekili İlknur İnceöz, Çanakkale Milletvekili Bülent Turan ve İstanbul Milletvekili Mehmet Muş ile 310 Milletvekilinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 2, Sıra Sayısı: 447.
- Al H, 'Başkanlık Sistemi Üzerine: Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Zayıf Halkası Parlamento' (2020) 22(1) Bilgi 14-44.
- Arsel İ, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları – Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu* (Mars 1965).
- Atalay A ve Öztürk M, 'Cumhurbaşkanı yardımcısı ve yeni bakanlar yemin etti' *Anadolu Ajansı* (Ankara, 11 Temmuz 2018) <<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-yardimcisi-ve-yeni-bakanlar-yemin-etti/1200026>>.
- Aydın M, 'TOBBETÜ Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku öğretim üyesi Prof. Dr. Fahri Bakırcı: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile uygulanan model, kuvvetler birliğidir' *Politikoyol* (Ankara, 5 Aralık 2021) <<https://www.politikoyol.com/tobb-etu-hukuk-fakultesi-anayasa-hukuku-ogretim-uyesi-prof-dr-fahri-bakirci-cumhurbaskanligi-hukümet-sistemi-ile-uygulanan-model-kuvvetler-birliğidir/>>.
- Bakırcı F, 'Avusturya Parlamentosu Üzerine' (2013) 17(1-2) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1181-1242.
- Bakırcı F, *Kuruluşundan Günümüze TBMM'nin Denetim Yetkisinin Sönümlenmesi (Denetimden Kaçış)* (Lykeion 2021).
- Bakırcı F ve Yalova Y, 'TBMM'nin Denetim Yetkisinin Gelişimi Üzerine – Parlamenter Sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Sözlü Soru Önergesi' (2021) (13) ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters 352-395.
- Beyme K von, *Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789-1999* (1st edn, Macmillan 2000).
- Bülbül M, 'TBMM'nin Bilgi Edinme Yollarından Sözlü Soru Önergelerinin Cevaplandırılması' (2006) (3) Yasama Dergisi 5-26.
- Cumhuriyet Senatosu Genel Sekreterliği, *Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün Maddelere Göre Tasnifli Tutanakları [I. Cilt/II. Cilt]* (TBMM 1978).
- Çelebi F, 'Fransa Millet Meclisi Üzerine' (2012) (21) Yasama Dergisi 51-84.

118 Sözlü soruların etkisizleştirilmesi, sürece yayılan bir denetimden kaçma eğiliminin sonucudur. Fahri Bakırcı ve Yüksel Yalova, 'TBMM'nin Denetim Yetkisinin Gelişimi Üzerine – Parlamenter Sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Sözlü Soru Önergesi' (2021) (13) ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters 352, 387-391.

- Dubrow G, 'Chapter Two: Systems Of Governance And Parliamentary Accountability' in *Parliamentary Accountability and Good Governance: A Parliamentarian's Handbook* (Parliamentary Centre/World Bank Institute 2002).
- Ekşi O, 'Parlamento Mu, Kanun Fabrikası Mı?' (2013) 71(4) Ankara Barosu Dergisi 125-153.
- Erdem B, 'Güçlü Yürütme Organının Egemen Olduğu Afrika Başkanlık Sistemleri ve Nijerya Örneği' (2022) 35(162) TBB Dergisi 1-42.
- Ergül C, 'TBMM Başkanı Yıldırım: Bakanlar bütçe görüşmelerine katılacak' *Anadolu Ajansı* (Ankara, 10 Aralık 2018) <<https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-baskani-yildirim-bakanlar-butce-gorusmelerine-katilacak/1334262>>.
- Erhan Bulut Z ve Duygulu Vİ, 'Türk Tipi Başkanlık Sisteminde Denge ve Denetim Mekanizmaları' (2023) 1(1) Karatekin Hukuk Dergisi 41-59.
- Ertaş T, 'Amerikan Siyasi Tarihinde Başkanların Impeachment Usulü İle Suçlandırılması: Johnson, Nixon, Clinton ve Trump Örnekleri Üzerinden Anayasal Bir İnceleme' (2022) 12(1) SDÜHFD 3-89.
- German Bundestag Public Relations Division, 'Rules of Procedure of the German Bundestag and Rules of Procedure of the Mediation Committee' (Deutscher Bundestag 2022).
- Göktepe H, 'Yıldırım: Başkanlık sistemi teklifimizi Meclis'e sunacağız' *Sputnik Türkiye* (İstanbul, 12 Ekim 2016) <<https://sputniknews.com.tr/20161012/yildirim-pkk-102.525.2193.html>>.
- Gönenç L ve Kontacı AE, '2017 Tarihli Anayasa Değişikliği Sonrasında Yasama-Yürütme İlişkileri' (2019) 32(145) TBB Dergisi 53-79.
- Hazama Y, Gençkaya ÖF and Gençkaya S, 'Parliamentary Questions in Turkey' (2017) 13(4) The Journal of Legislative Studies 539-557.
- İnceoğlu S, 'ABD Başkanlık Rejimi Örneği İle Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Meclis Araştırması' iç Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği (edr), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüzüncü Yıl Armağanı: Hukuk, Siyaset Bilimi ve Tarih* (Tekin 2022).
- İstanbul Milletvekili İbrahim Özden Kaboğlu'nun, çeşitli denetim önergelerine dair verilere ilişkin yazılı soru önergesi, Dönemi ve Yasama Yılı: 27/5, Esas Numarası: 7/66996, Başkanlığa Geliş Tarihi: 21/06/2022.
- Kaboğlu İ, 'Meclis Hükümeti'nden Hükümet'siz Meclis'e' *Birgün* (İstanbul, 4 Ekim 2018) <<https://www.birgun.net/makale/meclis-hukumeti-nden-hukumet-siz-meclis-e-232407>>.
- Kaboğlu İ, 'PBDBY yorgunu Türkiye...' *Politikoyol* (Ankara, 31 Temmuz 2022) <<https://www.politikoyol.com/pbdby-yorgunu-turkiye/>>.
- Kaboğlu İ, 'Yabancılaştırma nasıl aşılır?' *Birgün* (İstanbul, 17 Kasım 2022) <<https://www.birgun.net/makale/yabancilastirma-nasil-asilir-410280>>.
- Kaboğlu İÖ, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)* (16. Bası, Legal 2021).
- Kalaycıoğlu E '16 Nisan 2017 Referandumunun getirdikleri: Neo-patrimonyal Sultanizm' *Politikoyol* (Ankara, 24 Temmuz 2022) <<https://www.politikoyol.com/16-nisan-2017-referandumunun-getirdikleri-neo-patrimonyal-sultanizm/>>.
- Kaplan E, 'Genel kurul bakanlara kapalı' Cumhuriyet (İstanbul, 1 Mart 2020) <<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/genel-kurul-bakanlara-kapali-1724282>>.
- Kara F, 'Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine' (2012) (21) Yasama Dergisi 7-50.
- Kıran A ve Aktaş M 'ABD Başkanlık Sistemi, Kuvvetler Dengesi ve Farklı Uygulamaları' (2017) 7(19) TYB Akademi 55-82.
- Le May GHL, *British Government 1914-1963: Select Documents, Reprinted with minor corrections* (Methuen 1964).

- McHenry DE, 'Formal Recognition of the Leader of the Opposition in Parliaments of the British Commonwealth' (1954) 69 (3) Political Science Quarterly 438-452.
- Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Başlığı İle Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu İçtüzüğe Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında TBMM Kararı, Karar Numarası: 424, Karar Tarihi: 16.05.1996, RG 24.05.1996/22645.
- Neziroğlu İ, 'Türkiye Büyük Millet Meclisinde Parlamenter Denetim Aracı Olarak Sözlü Soru Önergelerinin Etkinliği' (2006) 8(2) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 151-168.
- Official Gazette, 'The Constitution of the Republic of the Philippines' [Article VI: The Legislative Department, Section 22] <<https://www.officialgazette.gov.ph/constitutions/1987-constitution/>>.
- Özbey İ, 'Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, Sultanizmde hesap verilmez' *Cumhuriyet* (İstanbul, 1 Kasım 2021) <<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/prof-dr-ersin-kalaycioglu-sultanizmde-hesap-verilmez-1881068>>.
- Özbudun E, *Parlamenter Rejimde Parlamentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1962).
- Özsoy Boyunsuz Ş, 'Siyasi Parti Sistemlerine Göre Başkanlık Rejiminin Türleri' (2016) 3(49) Amme İdaresi Dergisi 1-40.
- Pelizzo R and Stapenhurst F, 'Government Accountability and Legislative Oversight' (1st edn, Routledge 2014).
- Potter A 'Great Britain: Opposition with a capital 'O'' in Robert A. Dahl (ed), *Political Oppositions in Western Democracies* (3rd edn, Yale University Press 1968).
- Roskin MG, Cord RL, Medeiros JA, and Jones WS, *Political Science: An Introduction*, (14th edn, Pearson 2017).
- Sánchez de Dios M and Wiberg M, 'Questioning in European Parliaments' in Shane Martin and Oliver Rozenberg (eds), *The Roles and Function of Parliamentary Questions* (1st edn, Routledge 2012).
- Sayın A, 'Gara: Hulusi Akar ve Süleyman Soylu, Meclis Genel Kurulu'nu yarım Irak'ın kuzeyindeki operasyonla ilgili olarak bilgilendirecek' *BBC News Türkçe* (Ankara, 15 Şubat 2021) <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56070044>>.
- Soysal M, *Anayasaya Giriş* (3. Bası, İmge 2011).
- Şimşek H, 'Meclis'in eli kolu bağlandı' *Birgün* (İstanbul, 8 Nisan 2023) <<https://www.birgun.net/haber/meclis-in-eli-kolu-baglandi-427994>>.
- Tanilli S, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* (Say 1982).
- Tanör B ve Yüzbaşıoğlu N, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (17. Bası, Beta 2018).
- Tekin A, 'Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasamanın Güçlendirilmesi: Sözlü Soru ile Yürütme ve Bürokrasiden İzahat İstenmesi' (2022) 9(2), İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 297-334.
- Teziç E, *Anayasa Hukuku* (20. Bası, Beta 2016).
- The Republic of Chile, 'Chile 1980 (rev 2021)' [Chapter V. National Congress – Exclusive Powers of the House of Representatives – Article 52/1/b] <https://www.constituteproject.org/constitution/Chile_2021?lang=en>.
- The Republic of Nicaragua, 'Nicaragua 1987 (rev 2014)' [Title VIII. The Organization of the State – Chapter II. Legislative Branch – Article 138/4, 150/15, 151/5] <https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2014?lang=en>.
- The United Mexican States, 'Mexico 1917 (rev 2015)' [Title Three – Chapter II. The Legislature – Article 69/1/2, 93/1/2] <https://www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015>.
- Tunaya TZ, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* (4. Bası, Fakülteler Matbaası 1980)
- Tunç H ve Yavuz B, 'Avantaj ve Dezavantajlarıyla Başkanlık Sistemi' (2009) 21(81) TBB Dergisi 1-39.
- Turgut Yılmaz N, *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye* (2. Bası, İmaj 2014).

- Türkiye Büyük Millet Meclisi, B: 61, 21.02.1989, O: 1.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Tutanak Dergisi, Dönem: 26, Cilt: 1, Yasama Yılı: 2, 28 Aralık 2016, T: 8, O: 1.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu Tutanak Dergisi, Dönem: 26, Cilt: 1, Yasama Yılı: 2, 29 Aralık 2016, T: 9, O: 2.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *ABD Kongresinde Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Almanya Parlamentosunda Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Fransa Ulusal Meclisinde Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *İngiltere Avam Kamarasında Yasama, Denetim ve Bütçe Süreçleri* (TBMM 2019). Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 5678, Kabul Tarihi: 31.05.2007, RG 16.06.2007/26554.
- UK Parliament, 'MPs' Guide to Procedure – Urgent Questions' <<https://guidetoprocedure.parliament.uk/collections/Wtb12urb/urgent-questions>>.
- UK Parliament, 'Question Time' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/questions/>>.
- UK Parliament, 'MPs' Guide to Procedure – Oral questions' <<https://guidetoprocedure.parliament.uk/collections/RgtquIRV/oral-questions>>.
- UK Parliament, 'MPs' Guide to Procedure – Topical Questions' <<https://guidetoprocedure.parliament.uk/collections/RgtquIRV/oral-questions>>.
- UK Parliament, 'Question Time' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/questions/>>.
- UK Parliament, 'Supplementary Questions' <<https://www.parliament.uk/site-information/glossary/supplementary-questions/>>
- UK Parliament, 'Urgent Questions' <<https://www.parliament.uk/about/how/business/urgent-questions/>>
- Uslu S ve Subaşı E, 'TBMM Genel Kurulu İdlib gündemiyle kapalı oturumda toplandı' *Anadolu Ajansı* (Ankara, 5 Mart 2020) <<https://www.aa.com.tr/tr/politika/tbmm-genel-kurulu-idlib-gundemiyle-kapali-oturumda-toplandi/1753204>>.
- Wiberg M, 'Parliamentary Questioning: Control by Communication?' in Herbert Döring (ed) *Parliaments and Majority Rule in Western Europe* (Campus Verlag/St. Martin's Press 1995).
- Yamamoto H, *Tools for parliamentary oversight: A comparative study of 88 national parliaments* (Inter-Parliamentary Union 2007).
- Yılmaz D, *Bir Denge Unsuru Olarak Anayasal Muhalefetin Parlamento İçindeki İktidarı* (Yetkin 2016).
- Yüce M 'Denge ve Denetleme Ağının sistem tespiti: Hiper-başkanlık' *Gazete Duvar* (İstanbul, 22 Aralık 2020) <<https://www.gazeteduvar.com.tr/denge-ve-denetleme-aginin-sistem-tespiti-hiper-baskanlik-haber-1507837>>.
- Zengin MA, 'ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme' (2016) 7(28) TAAD 1-28.